

S Á N D O R P Á L

M A R X

VAGY

HENDRIK DE MAN

F A U S T K Ö N Y V K I A D Ó B U D A P E S T

1 9 3 4

Viktória nyomda Budapest, VII. Király-u;ca 3.

MARXTÓL DE MANIG

A hegeli filozófia sorsának beteljesedését, a hegeli iskola kettészakadását, ellentétekre való bomlását sokan inkább szimbólumnak vagy pláne mementónak fogják fel, mint annak, ami valójában: a Hegel által felfedezett törvényszerűség önmagán való természetes érvényesülésének. S hogy ez a törvényszerűség teljes mértékben érvényesül, az mutatkozik az ellentétekből kifejlődött új ellentét, a szintézis, a fejről a talpára állított hegeli filozófia, a *marxizmus*, mint újonnan konstituálódó tézis sorsán is, mely éppoly kevésbé merevedett meg és vált „dogmatikussá“ tézis voltában, mint maga a hegeli filozófia. S bár maga a marxizmus már eléggé tanú arra, hogy a Hegel-követés vagy a Hegel-ellenesség nem minden szociális bázis nélküli hitvita, mégis a Hegel halálának 100 éves évfordulóján az olasz fasiszmus által rendezett hegeli kongresszus és az ezen megnyilvánuló törekvések továbbmenő bizonyítékokat szolgáltatottak ahhoz, hogy ebben a szociális bázisban, Hegel „polgári társadalmában“ még mindig vannak

egyres elemek, melyek igényt tartanak arra, hogy mint „valóságok“ „értelmesekként“ szerepelhessenek, azaz önigazolásul létüket Hegellel támasszák alá. S ez az alátámasztás éppen nem a hegeli filozófia „reakciós“ készségével történik, jeléül annak, hogy ami „reakció“, államabszolutizmus a faszizmusban életre kelt, az nem a porosz monarchikus diktatúra szép napjai, hanem olyan „reakció“, amely nagyon is az akció, az új, a forradalom igényével lép fel. Hegellel szemben tehát jobb- vagy baloldalinak lenni, Hegelt tagadni vagy vallani még nem dönti el az állástfoglaló igazi állását.

Ugyanez a helyzet a marxizmussal is, amire frappáns példát szállít maga Marx, ki a változatos reáshivatozásokban, melyeknek közvetlenül tanuja volt, szükségesnek tartotta kijelenteni: én nem vagyok marxista, — már t. i., ha azok marxistáknak nevezik magukat, akiknek felfogását Marx semmiképpen sem tudta magáénak elfogadni. A marxizmus és antimarxizmus e dialektikus viszonya még sokkal intenzívebben áll fenn ma is, mint a Hegel körüli vita. jeléül annak, hogy mily széles és átfogó az a társadalmi bázis, melyen e viszony épül és mily ellentétesek, belső feszültséggel telítettek, dialektikus ugrásra készek azok a valóságelemek, melyekre igazolásul hivatkozások történnek.

Mert nem a társadalmi valóság a maga totalitásban volt az, hanem csak a valóság idő- és térbeliieg korlátozott elemei, melyek a marxi tételek revíziójánál a legfőbb érveket, a „döntő“ kritériu-

mot szolgáltatták. Hogy ez a revizionizmus nein Bernstein ötlete volt és hogy valóban hivatkozhatott is valóságélemekre, azt mutatja egy lengyel szocialistának, dr. Lad. Gumplovicznak egy londoni munkásgyűlésen tett kijelentése: „Amit Bernstein ajánl, azt már azelőtt is tettük, de csak félszívvvel és rossz szocialista lelkiismerettel. Bernstein hozott bennünket abba a helyzetbe, hogy ezután ugyanazt teljes szívvvel és jó szocialista lelkiismerettel tehesük meg.“ (Bernstein: Der Revisionismus in der Sozialdemokratie, 39. o.) A bernsteini elmélet a német kapitalizmus hirtelen nekilendülésében profitáló i munkásréteg osztályhelyzetérik tükröződése és! „valóságai“ ennek a kapitalizmusnak részletjelenségei. E jelenségek szemléletében magabízón hivatkozhatott „-tényekre“, melyek előtt „egy előzetes elmélet kedvéért“ nem huny szemet. „Törekvésein, hogy az igazságot megismerjem. Minden mondatot, melyet az orthodox marxisták ellen felállítottam, azonnal feladnék, ha meggyőződést szereznék arról, hogy a tényekkel nem, vagy már nem egyezik.“ (I. m. 26. o.) Nem valószínű, hogy Bernstein ezt ma megtenné (a mai Bernsteinek, sőt Kautskyk sem teszik meg) és mindaddig, amíg csak „tényekről“ van szó, nem is érzik szükségesnek a megtételét, „Tények“ mindig vannak, melyek öngazolásul szolgálhatnak bármely elmélet, bármily állásfoglalás számára, a lényegét nem ezek a „tények“, hanem a valóság egésze, a társadalmi totalitás, ma tehát az imperialista-monopolista kapitalizmus és a szocia-

lizmus küzdelmének döntő periódusában az egész világ psszes jelenségeivel *együtt* adja. A bernsteinizmusnak, ha csak a saját tényeiről volna szó, már rég halottnak kellene lennie, mert ha szemügyre vesszük elméleti bázisának legdöntőbb kitevőit, azt kell mondanunk, hogy cáfolatukat elvégezte maga a történelem. Bernstein szerint ugyanis „a társadalmi viszonyok kiéleződése nem oly módon történt, ahogyan a Kiáltvány taglalja. A birtokosok (Besitzende) száma nem kisebb, hanem nagyobb lett. A társadalmi gazdaság hatalmas növekedését nem a tőke mágnásainak csökkenő száma, hanem a különféle fokú kapitalisták növekvő száma kíséri... Az előrehaladott országokban mindenütt látjuk, hogy az osztályharc szelídebb formákat vesz fel“, — így írt fel Bernstein a német szociáldemokrácia 1898 október 3—8. közt Stuttgartban ülésezett kongresszusához, hogy megalapozza a maga „revizionista“ álláspontját; s bár Bernsteinnel azóta sokat foglalkoztak, még kevésbé mutattak rá arra a kétkulacos, nyitott ajtót maga után hagyó fogalmazásra, mely e feliratot, de magát a revizionizmus kátéját, a „Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie“ c. könyvét jellemzi. Bernstein „különféle fokú“ kapitalistákról és nem tőkésekről, hanem birtokosokról beszél, amire azért van szüksége, hogy érvelését, mely szerint „az akkumuláció elméletét a részvénytársasági intézmény átlukasztotta“ (Bernstein: Die heutige Sozialdemokratie in Theorie und Praxis, 25. o.) alá-

támaszthassa. Szemére veti Marxnak, hogy a tőkehasadást a részvénytársaságok által „ignorálja“ (u. o. 14. o.), csak azért, hogy ne kelljen látnia, hogy éppen ez a „hasadás“ a koncentráció és akkumuláció létrejövetelének szükséges negációja, a kistőkésnek a nagytőkés érdekszférájába való bevonása. A kistőkés is bár részesedik a haszonban s ezzel munkanélküli jövedelmet élvez, — de azzal, hogy a részvénytársaságok formájában a nagytőkés a maga számára mobilizálni tudja a kispolgár hansnyábadugott pénzét, még nem termelt tőkéséket és nem hasítja, hanem koncentrálni tudja a tőkét. A kistrészes tőkésé avanszálásának Bernstein-jiél egyébként nemcsak a koncentráció és akkumuláció törvényének az „átlyukasztásában“ van szerepe, hanem abban is, hogy a kizsákmányolás fogai* mátkiküszöbölje a marxi szótárból. Ugyanezt a célt szolgálja az az igyekezet is, hogy az értéktöbblet fogalmát azonosítsa a birtok járadék, előnyjáradék, stb. fogalmával (I. m. 22. o.), aminthogy szívesen lemond az egész marxi értékelméletről, idézván Wladimir Simkhowitschot (Conrads Jahrbücher, 3. évf. 17. kötet), hogy „igaztalan az a kritika, amely azt gondolja, hogy a marxi értékelmélet megcáfolásával a marxista szocializmus lenne megcáfolva“. (U. o. 20. o.) Ugyanezt írja Garami Ernő is: „Téves az a hit, mintha a szocializmus ügye az értékelmélet helyességén avagy helytelenségén fordulna meg.“ (Marx—Engels: Válogatott Művei, I 30. o.)

Még rosszabbul jár nála a marxi *válság elmélet*. A Voraussetzungen c. könyvében (70—77. o.) részletesen analizálja, hogy a világpiac hatalmas kiterjeszkedése a hírszolgálat és szállítási idő gyorsulásával karöltve a gazdasági zavarok kiegyenlítésének lehetőségét fokozza, úgyszintén az európai ipari államok hatalmasan megnövekedett gazdagsága a „modern hitelszervezet rugalmasságával“ és az „ipari kartellekkel“ megteremtette a részleges zavaroknak az általános piaci helyzetre való kihatását megakadályozó szereit, úgyannyira, hogy „általános válság a korábbiakhoz képest igen valószínűtlennek látszik.“ Ami még azonban a Voraussetzungen-ben csak sejtés, az az 1909-ben megjelent „Der Revisionismus in der Sozialdemokratie“ c. könyvében már határozott állásfoglalás lesz: „Az ellenerők, melyek azelőtt nem voltak meg hasonló mértékben, a válságfaktorok erejét legyöngítették. A társadalom gazdagsága annyira megnőtt és kiterjed* hogy a stagnáció veszélye elleni ellenakcióra egész más lehetőségek adódnak, mint korábban... Az ipar kartellekbe tömörülése a termelés szabályozásának lehetőségéhez vezetett“ (36. o.), s így — hangzik a konklúzió — a marxi válságfejlődés „sémáját el kell ejteni, s ezzel elesnek a jövőbeli várakozások is, elsősorban a gazdasági nagy katasztrófa gondolata, amely a modern társadalmat a közvetlen romlásba, a teljes összeomlásba viszi.“ (37—38. o.) Ennek a kiegyenlítő folyamatnak a következményekép a munkásosztály „fokozódó képessége és tevé-

kenysége“ az állam és gazdaság együttormányzó faktora lesz“ (Der Revisionismus, 41. o.). Nem áll fenn tehát a marxi *dnyomorodási* elmélet sem, amelyről pedig Marx félre nem érthető világosság-gal írta, hogy az a „tőkés akkumuláció abszolút, általános törvénye“ (Kapital. I. 609. o.). S ebben a tagadásban nincs már ellentét a „-nagy ellenfelek“, Bernstein és Kautsky, és pedig nem az öreg, a „renegát!*, hanem a fiatal „Bernstein-faló“ Kautsky között sem, amennyiben Kautsky szerint a fokozódó elnyomorodás nem gazdasági, hanem „szociális fogalom“ és annyit jelent, hogy „a munkásosztály fokozódó mértékben marad el a *kultúra haladásától*“ „hogy a polgárság életnívója gyorsabban növekszik, mint a proletariátusé“ (Bernstein und das Sozialdemokratische Programm, 114. o.), sőt: „a fokozódó elnyomorodást csak mint *tendenciát* kell érteni, nem pedig mint feltétlen igazságot“. (SPD kongresszusi jegyzőkönyv, 1901.)

Legmostohább sors éri azonban a *mezőgazdaság* problémáját. Bernstein szerint a mezőgazdasági üzemek nagyságviszonyait illetően „Európában mindenütt és részben Amerikában is olyan mozgalom van, amely mindannak ellentmond, amit a szocialista elmélet hirdetett... A mezőgazdaság az üzemek nagyságának növekedésében vagy pangást vagy egyenesen visszafejlődést mutat“ (Voraussetzungen 61. o.). Ez az időbelileg igen kötött „mozgalom“ megtévesztett azután még olyan kritikusi szellemet is, mint Szabó Ervin, aki szintén leírta

azt a mondatotta hogy „a mezőgazdaság terén Mart jóslata nern vált be“. (Bevezetés Marx „Adalékok a közgazdaság-tan bírálatához“, Vál. Művek, II. 155. o.)

Ezek a „tények“. Ténnyekkel való cáfolatul ott van velük szemben az utolsó pár évtized történelme, de egész világosan: a háború utáni világválságok, a strukturális munkanélküliség, a „szervezett kapitalizmus“ tőkekoncentrációja; az osztálykiegyenlítődesre és az osztályharc szelidült formáira: a fasizmus; a mezőgazdaságra: Kanada gabonagyárai és mindenre együtt egyszerre: a mai Oroszország. Tények — tények ellenében, — azonban adjunk igazat Schulze—Gävemitznek, hogy „nincsen olyan *empirikus* tényező, amely a történelmi materializmust *alapjában* megsemmisítené... A történelmi materializmus elvi megsemmisítése csak elvi meggondolásokkal lehetséges.“ (Gerhard von Schulze-Gävernitz: Marx oder Kant, 26—27. o.) Azaz Bernstein és a többiek még félmunkát sem végeztek volna Marx „revízió“ alá vételével, ha csak rámutattak volna arra, hogy Marx következtéseit nem igazolta az idő: hiszen Marx következtéseit igazolta az idő s ezzel a Bemsteinizmus be volna fejezve. Az elmélet — elmélet ellen azonban ennél többet mond: azt, hogy nem a következtésekről, hanem az előfeltételekről és a tudományos módszerről van szó. Lehet helytelen előfeltételekből kiindulva helytelen módszerrel is helyes eredményekre jutni. De ezek az eredmények a *véletlen*

eredményei, — nem törvényszerűségek tehát így hiábavaló a helytelen módszerrel való eljárás, mert a helyes eredményekhez juttató véletlenek nem ismétlődnek. Bernstein ilyen véletlenre utal, amikor azt írja, hogy „amit Marx és Engels nagyot alkotak, azt nem a hegeli dialektika segítségével, hanem annak ellenére alkották.“ (Voraussetzungen, 36. o.) Mert éppen erről van szó: *a materialista dialektikáról*, amelyről Bernstein, ha nem is érti át teljesen, de — mint F. Fogarasi megjegyzi (Dialektik und Socialdemokratie, Unter dem Banner des Marxismus, V. évf. 3. sz. 325. o.) — „ösztönösen“ érzi, hogy ez „az áruló a marxi doktrínában, a buktató kötél, amely a dolgok minden, következetes szemléletének útjában áll“ (Voraussetzungen, 53, o.). Az előbbi példák megfelelő felvilágosítással szolgáltak, mit kell Bernstein szerint érteni a dolgok következetes szemléletén. S most az is világos, hogy ennek a szemléletnek az előfeltétele a dialektikus fejlődéstan elméletének a kiküszöbölése a marxizusból. „Nem vagyok azon a nézeten, hogy az ellentétek harca minden fejlődés ösztönző ereje. Rokonerők összeműködése is nagy ösztönző ereje a fejlődésnek“ — írja Bernstein (Zur Geschichte unci Theorie des Sozialismus, 347. o.), ezzel felállítja az alaptézist az osztályegyütműködés elmélete számára, mely filozófiai mezben „észrevétlenül“ egységfrontot teremt az összes reformista felfogások (Kautsky, ausztromarxizmus, Adler, stb.) között, tanúságot téve mindenesetre arról, hogy c rokon-

erők összeműködése tényleg fejlődés — a fasizmus és szociálfasizmus felé. Mert bármennyire is „védi“ Kautsky a dialektikát Bernstein ellenében, mégis csaknem szószerint Bemsteinnel ő is megállapítja: „A dialektika hegeli sémája mint minden jelenség mozgásának és fejlődésének szükséges formája ellen éppen materialista „átalakítása“ után komoly aggodalmak támadnak“ (Die materialistische Geschichtsauffassung, 1.134.0.). A dialektikát ugyanis Kautsky nem mint valóságos materialista, hanem mint „szellemi folyamatot“ fogadja csak el (u. o. 141. o.), s ezzel a dialektikából az ő kezében pusztán egy *szociológiai munkahipotézis* lesz, kanti kifejezéssel élve „heurisztikus elv“, amelynek *segítségével* esetleg jobban meg lehet magyarázni bizonyos jelenségeket. S ezzel az eredmény még mindig csak véletlen, nem szükségszerű, a gondolkodás nem a valóság ellentétekben való mozgásának a tükröződése, mirf Marxnál, hanem a valóság-, ismeretlen törvényszerűségekre igazodó valóság, a gondolkodás pedig ellentétekben való gondolkodás; valóság és gondolkodás nem futnak ugyan parallel egymást soha el nem érve, mint mondjuk hasonlatul Kantnál a Ding an sich és az Erscheinung, hanem a gondolkodás éppen ellentétekben való gondolkodásánál fogva néha, azaz a fenti értelemben véve véletlenszerűen érintheti a valóságot, A valóságnak is vannak ellentétei, — de a gondolkodás feladata éppen abban áll, hogy feloldja ezeket az ellentéteket (u. o. I. 399. o.).

Mindezek azonban csak negációk: azt tartalmazzák, amit egyes „marxisták“ szükségesnek tartottak *elvenni* Marxból, hogy megalapozzák osztályegyüttműködéses, exolucionista, szocializmusba belenövés tanító elméletüket. De nem maradtak adósak a pozitívummal sem. És pedig nemcsak a gyakorlati területen azzal, hogy előtérbe tolták a parlamenti, községi, szövetkezeti, szakszervezeti, stb, munkát (1. Bernstein: *Der Revisionismus*, 38. o.) és kötelességévé tették a munkásosztálynak, hogy „minden törvényhozó és közigazgatási testületben teljes erejéből dolgozzék és igyekezzék azokat saját szellemével megtölteni“ (u. o. 39. o.), hogy minél hamarabb elérhető legyen, hogy „a szociáldemokrácia befolyása által a munkás proletárból — polgárrá váljék“ (*Voraussetzungen*, 144 o.), hanem az elmélet terén is, ami annál is inkább szükségesnek mutatkozott, minthogy Marx tudományos eredményeinek, az értéktöbblet, akkumuláció, válság, elnyomorodás, stb. elméletének az elvetésével Marxból lényegében alig maradt valami. Pótolni kellett tehát az elveszetteket, — és pedig olyan elmélettel, amely az osztályharc jellegtől megfosztott Marxot „kiegészíti“, az összetört és approbált részekből kerek egészet alkot, harmonikus ideológiai kifejezését a tőkés társadalomban hazatalált munkásarisztokrácia harmonikus gazdasági és politikai gyakorlatának. Ez a törekvés kettős irányú, — de mindkét irány egy elméleti rendszerben találta meg önmagát: Kant filozófiájában, — és egy törekvésben, hogy ha már

késik a polgárrá válás gazdaságilag, megtörténhesek az emancipálódás, az egy szinten leves, a tőke $6\frac{3}{4}$ bér munka ellentétének szellemiekben egy magasabb, az „emberiség“ egységében való megszüntetése. E két irány: az *ismeretelmélet* és az *ethika*, mellyel Marxot „ki kell egészíteni“, mint „marxistának“ pótolni kell azt, amit a mester elmulasztott, aki „késznek“, apriorisztikusnak fogott fel sok mindent, amiről kitűnt, hogy még felkutatásra vár; aki „olyan dolgot vizsgált, amelynek a fogalmát előzőleg még nem tisztázta“ (Woltmann: System des moralischen Bewusstseins, 66. o.). Marxnak ebben a „kiegészítésében“ is Bernstein jár elől jó példával: ő adja ki először a jelszót: „Vissza Kant-hoz!“ (Voraussetzungen, 187. o.), — de hogy mennyire csak azért, hogy a dialektikus Hegellel szemben kijátszhassa, hogy „Kant filozófiájában azt az ópiumot találja meg, amely által a proletariátust el lehet altatni“ (Plechanov: Conrad Schmidt gegen Karl Marx und Friedrich Engels, Neue Zeit, XVII. 1.), — hogy mennyire semmi köze ennek a jelszónak Kant transcendentális módszeréhez és criticizmusához, azt önkéntelenül is elárulja Bernstein akkor, amikor nagy Kant-lelkesezésében végül is így kiált fel: „Vissza Kant-hoz! — szeretném ezt lefordítani erre: Vissza Lángéhoz!“ Valóban, aki nem tudja átérteni Marx szavait: „nálam a szellemi nem más, mint az emberi koponyában átfordított anyagi“ (Kapital 2. kiadásához írt utószó), aki nem tud különbséget tenni mechanisztikus és dialektikus

materializmus között, az nevezheti Marxot szenzualistának, metafizikai empiristának (Schulze—Gänernitz: Marx oder Kant, 17. o.), vagy akár a naiv realizmus követőjének és inkább vádolhatja Marxot azzal, hogy Marx „nem tudta” egész fejlődésének megfelelően felismerni a legjobb filozófiai orvosságot, a kriticizmust“ (Karl Vorländer: Kant und Marx. 64. o.), — mint azt állítani, hogy Marxban csak „hiányzik” az ismeretelmélet és mihelyt a kiegészítés megtörténik, a marxizmus „saját elvének konzekvens követésében Kanthoz jut” (Franz Staudinger: Ethik und Politik, 159. o.). A többi neokantiánus azonban nem ilyen igényes: tisztában van vele, hogy ismeretelméletileg is mekkora szakadék van Marx és Kant között s ezért megelégszik vele, hogy Marx ismeretelméletét „interpretálja” (1. többek között Paul Natorp: Sozialpädagogik), mert hiszen nem is az a lényeges, hogy Marx ismeretelmélete kantiánus legyen, hanem csak hogy általában *legyen* ismeretelmélete. Hamarosan kitűnik azonban, hogy miért e nagy igyekezet: „Mint ahogy nincs természettörvény *kívülünk*, ugyanúgy a szociális törvényszerűség is csak a tudat törvényszerűsége és komolyan nem lehet levezetni a szociális materiából“ (Natorp: I. m. 162. o.). “Viszont ebből fordítva az is világos lesz, miért nem kezdte Marx a tőkés társadalom analízisét az emberi megismerés lehetőségeinek és határainak vizsgálatával, hanem az áruval. Natorp, valamint az összes „kantiánozó szocialisták és szocialistáskodó kantiánusok“ (Vor-

lander: Kant und der Sozialismus, 32.) az akarati a lan tanúi annak, hogy minden ilyen, a marxizmust kiegészíteni akaró ismeretelméleti töprengés az *idealizmusba* vezet — és éppen ebben van a célja is. Ettől az ismeretelméleti idealizmustól azután csak egy ugrás az etnikai idealizmushoz. Olyan kijelentésekkel, hogy „Marx alapján véve ethikus“ (Schulze—Gäveraitz, 39. o.), vagy hogy „az egész Marx—Engelsi gondolkodásban egy latensen jelenlevő etikai, alsóáramlat van“ (Vorländer: Kant und der Sozialismus, 63. o.) természetesen nem lehet vitatkozni; másrésről a marxizmusnak magával az etnikával! mint a cselekvés normáinak a tudományával, mint az ideológiai felépítmény egyik formájával szemben határozott és világos állásfoglalása van. (L. Engels: Antidürring.) Ugyancsak elhanyagolható, bár igen jellemző még a probléma vak sínretolásában is, Kautsky, aki a cselekvés normáinak egyes egyénre vonatkozó szubjektív motívumait, melyet mint „marxista“ ajánlatosnak tart kikapcsolni vizsgálódásai köréből, hypostazálja és egyrésről az „erkölcsi törvényt“ nemes naturalizmussal, amely szinte már a fajelmélettel tart rokonságot, „állati ösztönnek“ nyilvánítja, „amely az ön- és fajfenntartás ösztöneivel egyenrangú“ (Ethik und materialistische Geschichtsauffassung, 63. o.), másfelől pedig Bernstein elleni írását (Bernstein und das sozialdemokratische Programm, 195. o.) az „idealizmusra“ való lelkes felhívással fejezi be, amely a „pillanatnyi és hivatási érdek józan hétköz-

napjával“ szemben ezen a körön túl kitágítja a látókört „minden proletár érdeknek egymásközi és az *általános* társadalmi érdekek nagy összefüggéseinek megismeréséhez“. Még csak nem is az a legfontosabb e kérdésben, hogy a kanti erkölcsi törvényt a maga *materiális tartalmával* — amely azt tanítja, hogy az emberiséget minden egyes embertárs személyében mindig mint öncélt, nem pedig mint eszököt tekintjük — igyekszik érvényre juttatni, de annál inkább döntő jelentőségű ilyen erkölcsi törvények kategorikus imperativusi formája, Sollen-lényege, amivel a történelmi materializmus kauzaldialektikus alapját teleológiává akarja átalakítani. S itt megint csak Bernstein zárja le a kört, aki (Neue Zeit, XVII. 2., 845. o.) ezzel a teleológiával egyenesen megszünteti a kauzaldialektika érvényét a társadalmi történésben, amivel visszacsinálja a Marx által az utópiától a tudományig *megtett* utat a tudománytól az utópiáig. S a következményi: A neokantiánus szocialistáknak, a marburgi iskolának a „politikai szocializmussal“ szemben való négy követelése, amint azt Vorländer regisztrálja (Kant und der Sozialismus, 18. o.) 1. Mint alap a materializmus nemcsak „időről-időre félretolandó“, hanem „radikálisan elvetendő“. 2. Az épület koronájaként, épúgy mint az ethika, a szocializmus sem utasíthatja el az „isten eszmét“, ami itt a jó hatalmában való hitet, az igaz ügy megvalósulásába vetett reményt jelenti. 3. A társadalom fogalmának tiszta realiztikus felfogásával és a materiális gazdasági

szövetkezéssel szemben *jog. és állam mint.eszmél;* tiszteletet kell, hogy követeljenek és találjanak. 4. Az emberiség (az emberi társadalom) eszméjével össze kell kapcsolni a nép (nemzetiség) eszméjét.

Így tisztázódván és mint a fasizmus előrevetett árnyéka jelentkezővén a neokantiánizmus, természetesen a reformizmus számára is egy bizonyos ponton túl hasznavehetetlenné vált. Hiszen, mint Uljanov írja: „a történelem dialektikája akarja, hogy a marxizmus elméleti győzelme arra kényszeríti az ellenfeleit, hogy magukat mint marxistákat maszkírozzák“ (Ges. Werke, 16. k. 332. o.). A reformizmus számára tehát új feladat adódott: a marxi elmélet „kiegészítését“ nem az ismeretelmélet és az etika, hanem a *természettudomány* felől elvégezni. De nem az a természetudomány ez, amely maga is materialista, azaz valóság-nak, létezőnek fogja fel törvényeit és azt a tárgyat, amelyen ezek a törvények érvényesülnek, azaz nem e szerintük „metafizikai“ természettudomány, hanem olyan, amely az „elméleti-metafizikai materializmust dialektikusan legyőzi, amennyiben a materiális anyagot nem-materiális elemekre bontja fel“ (Wilhelm Delta: Gedanken zur Überwindung der Marxschen Soziologie auf der Grundlage des Machismus, Vorwort, 3. o.). Ezt a feladatot Ernst Mach teljesíti.

Hogy a kiinduló pontot a reformizmus Machnál találta meg, annak van egy szubjektív-pszichológiai mellékszövegje is. Mach az, aki elméletét

„az egyszerű ember filozófiai álláspontjánál“ (Mach: Die Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum Psychischen, 30. o.) kezdi, a naiv realizmussal, amely a világot olyannak veszi, ahogyan közvetlenül „adva van“. Élihez járul a machi „Weder-noch“ filozófia („az elemek sem nem fizikaiak, sem nem pszichikaiak¹⁴) amely az eddigi filozófiai problémákat negatív formában igyekszik megoldani, kimutatván, hogy ahol Kant és a többi filozófusok megoldhatatlan problémákat láttak (Ding an sich, Én-probléma, stb.) azok csak „látszatproblémák“, úgyhogy „amit kutatni egyáltalán értelmetlen dolog, az kikapcsolódik s ezzel a speciáltudományok által kikutatandó annál világasabban lép előtérbe: *m elemek változatos, 'minden oldalról egymástól való függő-sége'*“ (Erkenntnis und Irrtum 14. o.).

Hogy a machi elem-tan nem más mint az idealizmus bevonulása a természettudományba, azt Uljanov alapvető filozófiai munkájában (Materialismus und Empiriekritizismus) részletesen és világosan kimutatta. Mach a természet egész világát érzetekre vezeti vissza és az objektív anyag fogalmát „fölöslegesnek“, „tudománytalannak“ nyilvánítja. Nem más ez végső konzekvenciáiban — fejt ki Uljanov — mint Berkeley solipsismusba torkoló filozófiája, a szubjektív idealizmus határformája, amelyet Kant még tudományos érvekre sem érdemesít, hanem csak a felháborodás felkiáltására. „A filozófia e szégyenének“ azonban hatá-

rozott szociális funkciója van, amit legvilágosabban az a tény mutat, hogy pl. Oroszországban az 1905-ös forradalom leveretése után a machizmus egyszerre virágzásnak indult: „Az idealista filozófiának, a miszticizmus legkülönbözőbb formáinak, az istenkeresésnek a fejlődése a társadalmi élet régi formái széttörésének és a párt- és osztályviszonyok átcsoportosulásának ideológiai visszatükröződése, mint ezt Oroszország a két forradalom közötti periódusában végigcsinálta“ — írja W. Adoratski („Materialismus und Empiriekritizismus“ Rundschau, 1934. I. 25. 331. o.) és nem csodálatos, hogy akkor, amikor még Plechanov is concessziót tesz az idealizmusnak, amennyiben elfogadja a hieroglypha-elméletet, mely szerint, „az érzetek és képzetek nem a tényleges dolgok kópiái, hanem csak konvencionális jelek, szimbólumok, hieroglyphák, stb.“ (Uljanov: I. m. 230. o.), Uljanov is Kanthoz hasonlóan csak a felháborodás szavait találja meg hirtelenében: „Nem, ez nem marxizmus! — írja Gorkij Maximnak (1908. II. 25.-én) a „Vázlatok a marxizmus filozófiájához“ c. gyűjteményes kötet megjelenése alkalmából — A mi empiriokritikusaink, empiriomonistáink és empirioszimbolistáink egyenesen a mocsárban fetrenge-
 genek, amikor biztosítják az olvasót, hogy a külvilág realitásába vetett „hit“ „misztikum“ (Basarov), a leghallatlanabb módon materializmust és kantianizmust összevegyítenek (Basarov és Bogdanov), az agnoszticizmus (empiriokritizismus) és az

idealizmus (empiriomonizmus) egy különös fajtáját prédikálják, — a munkásnak „vallásos atheizmust“ és a legmagasabb emberi képességek „isteni tését“ hirdetik (Lunacsarszkij), — Engels tanítását a dialektikáról „misztikumnak“ bélyegzik (Bermann) — mindenféle francia pozitivista, agnosztikus és metafizikus bűzös forrásából merítenek, — az Ördög vigye őket az ő „szimbolikus ismeretelméletükkel“ (Juskevits) együtt!.

De ha nem is kísérjük végig azt a szükség-szerű és egyetlen lehetséges- vonalat, amely az ismeretelmélettől az idealizmuson át a solipsismus-ig, az etikától a teleológián át a theológiáig vezet, hanem csak Mach filozófiáját szinte immannensen tekintjük, akkor is jogosnak kell elismer-nünk Ljjanov határozott visszautasítását. A már idézett tan „az elemek változatos minden oldalról egymástól való függőségéről“ külső formájában igyekszik a hegeli dialektikára, a szubjektív és objektív kölcsönhatására utalni, de az elemek lényegének ismeretében még szubjektív idealizmusában is erősen elmarad Hegel abszolút idealizmusa mögött: Machban nincs mit talpára állítani, hiszen ez az elem-mozgás hipotézis nem a lét és tudat viszonyát világítja meg, hanem az egyes ember számára egy harmonikus világot konstruál, amelyben egymástól függés, egymásra utaltság van. Ez az ismeretelméleti kropotkinizmus igen alkalmas theóriának bizonyult a reformizmus kezében. A reformizmus is, amikor a fennálló társadalom intéz-

ményeibe kapcsolódik és iparkodik beleillesztem a munkásosztályt, „polgárrá“ tenni, akkor elveti a marxista elmélet tiszta élet és a fordított tétellel — fiat mundus, pereat justitia — elfogadja szociális téren is Macii felfogását a természettudományok céljáról, hogy *i. i.* nem a valóság tényleges megismerése, hanem abban való magunk kiismerése, gazdasági biztonságunk és tájékozódásunk a fontos. Az elemek egymástól függése, egymásra utaltsága nem más, mint az ismeretelméleti lecsapódása annak a felfogásnak, amely a tőkés társadalom elemeinek, a munkásnak és tőkésnek az egymásra utaltságát vallja. S ha még hozzátesszük, amit Mach is hozzátesz a maga természettudományában, hogy ennek a magátkiismerésnek, a „létfeltételek“ mellett a „jólét feltételek“ (Delta: I. m. 14. o.) megteremtésének az előfeltétele a „környezethez való alkalmazkodás“, amikor ez a környezethez való alkalmazkodás szükségszerűen az embertársainkhoz, a „társadalomhoz való alkalmazkodást jelenti“ (u. o. 9. o.), akkor természetesnek kell látnunk, hogy a reformista theoretikusok Maciiban találták meg a maguk új Marxát.

Bármily nagy erőfeszítések történtek is azonban e theoretikusok részéről akár a „machomarxizmus“, akár a kanti marxizmus megalkotására és bármennyire is inficiálták ezek az elméletek a munkásság egyes rétegeit, az elmélet nem vált hatalommá, mert nem ragadta meg a tömegeket. Ez az elmélet nagyon is kívülről indult el, a munkás-

mozgalom gyakorlati problémáihoz nagyon is köz»
 vetve kapcsolódott és nagyon is negatív jellegű
 volt ahhoz, hogy az űrt, amit a bernsteinizmus &l
 sikerült a lelkekben teremteni, képes lett volna
 kitölteni. I:ppen a Bernstein példája mutatta: hogy
 az ilyen elméletek funkcióiban is érvényesülnie
 kell az elmélet és gyakorlat dialektikus viszonyá-
 nak. Az elméletnek is meg kell tennie az *ugrást*,
 hogy elérje a tömegeket és valósággá váljék. A re-
 formizmusnak eddig csak tartalmi problémái vol-
 tak, a bemsteinizmus, amely tulajdonképpen, mint
 öumplovitz példája is mutatta, csak utánkullogás
 volt, nem engedte felszínre jutni a problémát, de
 «l neokantianizmus, machizmus munkásmozgalmilag
 belső erőtlensége rávilágított arra, hogy formapro-
 blémák is vannak: az elmélet miliőjének, az elmé-
 let érvényesítésérc szolgáló Spielraumnak, az el-
 mélet hordozójának éppoly jól ki kell választva
 lennie, mint magának az elméletnek.

Így születik meg napjaink új Berstein-je:
Hendrik de Man.

HENDRIK DE MAN

Lehet-e reformizmusban szintézis!

A háború előtti reformizmus, vegyük akár
 Bernsteint, akár Kautskyt vagy az ausztromarxis-
 tákat, lényegét tekintve negáció volt, a.marxi tétel-
 lek tagadása, a marxi törvényszerűségek átértéke-
 lése az új viszonyokra alkalmazás gesztusában,
 S ha történtek is próbálkozások a tagadások nyo-

mán támadt űr betöltésére (neokantiánizmus, machizmus), azok csupán állítások, idegen szférában mozgó ellenelméletek, a negáció. ellenpólusai: pozíciók voltak, nem pedig a negáció negáció ja. A kívülről jött teoriák (ismeretelmélet, etika) nem oldódhattak fel a marxizmusban, hanem vagy megsemmisítettek vagy megsemmisültek. S így kitűnt, hogy a megspékelt marxizmus nem arra való, mint a marxizmus, hogy szintézissé válván magasabbfoku tézisként ismét újabb egységet alkosson önmaga negációjával, a valósággal, azaz, hogy mint „a munkásosztály alapvető érdekeinek tudományos formulázása“ ezekért az érdekekért folyó harc konkrét fegyverévé konstituálódjék — hanem azért, hogy a reformista gyakorlat elméleti igazolásául szolgáljon. A dialektikus kölcsönhatás folyamatával szemben, amit a marxizmus tartalmaz, a reformizmusban az elmélet és gyakorlat parallel futnak egymás mellett, illetve az elmélet mindig egy fokkal hátrább, és az egymás elérésének reménytelenségében lassanként *z elmélet önmagában való, külön törvényszerűségekkel bíró „tudomány“ lesz, amely a valóság jelenségeit vizsgálja, leírja, összefoglalja, értékeli, de ő maga sohasem válik valósággá. Lehet-e ezen változtatni? Lehet-e a reformizmusban szintézise?

Hendrik de Man azt mondja, hogy igen.

A negációkról Ő sem mond le: ő is hivatkozik azokra „az új tényekre, melyek egész más természetűek, mint azok, amelyekre a marxizmus gon-

dolatrendszerét eredetileg felépítette“ (Zur Psychologie des Sozialismus, 12. o.), ő is visszautasítja az értékelmélet jelentőségét („Ritkán szült olyan kolosszális tudományos hegy kisebb tudományos egeret, mint a marxi értékelmélet... Amit az bizonyít, azt már mindenki tudta“. U. o, 102. o.) és amikor azt állítja, hogy „tisztán gazdasági értékeléssel a tőkenyereséghez nem lehet hozzáférni“ (103), azzal utat nyit a szubjektív értékelméletnek, sőt visszaesik a primitív „beesapási“ nyereségelméletbe, csak azért, hogy Bernsteinhez méltóan kiküszöbölhesse a kizsákmányolás fogalmát. Szerinte ugyanis a „kizsákmányolás fogalma nem gazdasági, hanem szociáltechnikai“ (103) és a haszonrendszer jogszerűsége nem függ a kizsákmányolástól; a jogszerűség alapja kizárólag a „termelékenység“ lehet, amennyiben de Man szerint *gazdasági* szempontból a kapitalizmus ellen egyedül a („pazarlás“ vádját lehet emelni (u. p.). Említi a mezőgazdaságot is, amelyben szerinte nem ismétlődtek az ipari jelenségek (117.) és állítja, hogy a proletariátus növekvő pauperizálódása sem következett be, hiszen a „tapasztalat azóta gazdasági hatalomban és .szociális érvényesülésben egy csaknem állandó növekedést mutat“ (u. o.). Csak merre fogalmakat tud elképzelni (78) s ezzel hadat üzen a dialektikának, hogy kétségbevonhassa, hogy a létből lehet ugrás a legyenbe (23) s ha már kiküszöbölte a dialektikát (51), akkor nem kell különbséget tennie a dialektikus és mechanisztikus

kauzalitás között; kauzalitás csak egy van, már pedig ha valamely jelenségcsoport egy-egy oksozotot alkot, akkor a sor bármely tényéhez nyúl is a kutató, a sort fel kell, hogy fedje (54). *Nem* szükségszerű tehát az oksort a gazdaság tényével kezdeni, végigvihető az bármely más pontnál fogva is (vallás, tudomány, stb.) és az eredmény mindig ugyanaz. A történelmi materializmus így a sok között csak *egy* szemlélet és a szemléletek közti *választást* a már előzőleg meglevő akaratiság és világerzés dönti el (52).

Ez az elmélet még alig; megy az eddigi revizionizmusokon túl: inkább csak összefoglalja őket, egységbe hozza, magasabb fokra emeli. Megadja a neokantiánizmusnak is, ami az övé: az ismeretelméleti probléma szubjektívvé tételével (51), Machnak: problémák álproblémákká, fölöslegessé váló deklarációival (52) és hogy könnyebben érjen célhoz a termelési viszonyokat a technikával azonosítja (51), a kauzalitást mechanizmussá, a dialektikát skolasztikává, fogalmi konstrukcióvá alakítja át.

Ilyen előkészületek után fog hozzá, — nem, hogy „kiegészítse“, „tökéletesítse“ a marxizmust, hanem, hogy „legyőzve túlhaladja“ („Überwindung“ 4. o.). A „legyőzés“ nála igen egyszerű: nem Marxsal vitatkozik, nem Marx tudományos tételeit cáfolja, hanem a marxizmust támadja, a marxizmusról igyekezik kimutatni, hogy tévedés (148)... Marx elmélete — mondja — helyes, „az egész

gondolati struktúrát, mely által Marx által „ideológiai felülépítményt“ a „gazdasági alapépítmény“ből“ a „társadalmi gondolkozást“ a „társadalmi létből“ levezeti, nyugodtan elfogadhatjuk, úgy amint van. Nincs megcáfolva“ (128), — és mégis elveti és pedig azért, inert „nem érdekel többé bennünket, mivel mi éppen az embernek a technikától és a gazdaságtól való függéséből szeretnénk szabadulni“ (u. o.). Marx tanítása tehát az emberiség számára rossz emlék, akár igaza van, akár nincs, feleji&ük el, semmi közünk már hozzá, kellemtelen és unalmas. Marad ezzel szemben a marxizmus, mely nem azonos Marx tanításaival. „Marxizmusnak azt nevezem — írja — ami Marxból a munkásmozgalomban eleven: az érzelmi értékeléseket, a szociális akaratképzeteket, az akciómódszereket, az alapelveket és programokat, amelyek az ő tanításainak hatására vezethetők vissza. Nem a halott Marxról, hanem az eleven szocializmusról van szó.“ (5). Egyszóval a marxizmus az, „amit a munkásmozgalom, mint érzelmi és akarati irányok összessége a marxi gondolatrendszerből csinált.“ (146). Hogy ebben az értelemben értett marxizmus nem tudomány, hanem legfeljebb csak valamely tudománynak a nyersanyaga, a kutatás és rendszerezés tárgya, az még keresztülhidalható lenne, legfeljebb avval a már említett anti-materialista módszerrel, amely nem az alapépítményből indul ki, hogy a felniépítményt megértse, hanem fordítva, mechanisztikus oksorozatot téte-

lezve fel immanensen a történelmi eseményekben. A baj a de Man-i gondolkodás számára ott kezdődik, hogy ez a „marxizmus“ is kétféle: vulgármarxizmus és nemes marxizmus, az egyik az oroszországi, a másik a szociáldemokrata párti, szakszervezeti, szövetkezeti gyakorlat elméleti alapja. Az egyik „eleven tévedés“, a másik „halott igazság“ (148). Halott igazság nem cáfolni való,— annál inkább a másik, amely „az egyetlen tömegmozgalom, amelyben a marxizmus, mint hit továbbél... ez minden életrevaló magot, amelyet Ma'rx a lelkekben elhintett, gyümölcsévé érlelt“ (149). S itt adódik a végzetes baj: hitről kimutatni, hogy tévedés. De Man úgy gondolja, hogy ennek a kimutatása nem logikai feladat, nem cáfolatkomplexum utasíthatja vissza ezt a „hitet“, ezt a „vallást“, hiszen, akár „vallás“, akár egy társadalomgazdasági rendszer, — de *valóság*, amelyet nem cáfolni, hanem legfeljebb csak megsemmisíteni és helyébe új „vallást“ vagy társadalomgazdasági rendszert állítani lehet. Szerencsére az ifjúság, melynek „munkaprogramjává“ szeretné tenni könyvét, (7) valóban „kevésbé egy új gazdasági elméletet akar, a történelemszemlélet új módszerét, mint inkább új világnézetet, új vallást“ (14).

Miben áll ennek a „Jungsozialismus“-nak a munkaprogramja!

A *cél* világos: a vulgármarxizmusnak nevezett mozgalomnak a diszkreditálása, híveinek, harcosainak „betegekké“ deklarálása, vagy hogy a de Man-i

hasonlatnál maradjunk, az érlelt gyümölcsök megrothasztása, megsemmisítése. Következésképpen osztályharcosnak lenni ugyanis de Man szerint beteges szublimáció (186), valóságos „perverzitás” (Intellektuellen und Sozialismus, 30. o.). A szocializmus megvalósulása nem gazdasági kényszertörvények automatikus beteljesülésétől, hanem a szocialista emberképzéstől várható (189), ámár nem is ez a legfontosabb. A társadalom nem a „beteg” számára épül, hanem a normális, az átlagember számára, — az pedig nem más, mint a Spiesser, a nyárspolgár (Intell. u. Soz. 26. o.), aki nem azért nem érzi jól magát a kapitalizmusban, mert (az értéktöbbletet elvonják tőle, mert kizsákmányolják (hiszen „joggal lehet mondani, hogy a mai átlagmunkás olyan kényelemben él, amelyről XIV. Lajos még csak nem is álmodott” 178.)), hanem azért, mert a mechanizált, racionalizált munkával elveszik tőle a munka örömét. Az igazi cél nem a szocializmus, hanem a szükségletek harmonikus kielégítése, a „személyes boldogság” (188) és de Man-nál sehol sem következik, hogy ez *csak* a szocialista társadalomban érhető el, tehát azért kell erre törekedni; ellenkezőleg, szerinte a „hivatási méltóság... munkabüszkeség és munkaöröm” lényegesebb kitevői a harmonikus kielégülésnek, mint a szocializmus, a „bizonytalan jövő”, melyért nem szabad „elrabolni a biztos jelenboldogságnak egy darabját” sem (188).

Tehát *nem* a szocialista társadalom megvaló-

sírásáról van szó, nem egy olyan társadalmáról, amely megszünteti az osztályokat és a termelőeszközhöz való viszonyt mindenki számára egyformává teszi, tekintet nélkül arra, hogy az ehhez a társadalomhoz vezető úton, az ehhez szükséges eszközök igénybevétele folytán milyen sors éri az egyest. A törekvés nem a szocializmusra, hanem a boldogságra irányul, az egyén közvetlen boldogságára. S így a feladat valóban „praktikus-etnikai“ (275) és a probléma legfeljebb abban volna adva, hogy ennek a boldogságnak hedonisztikusnak végy eudemonisztikusnak kellene-e lennie. Messzi vezetne annak taglalása, hogy az ethikai alapelvek is történelmileg-társadalmilag meghatározottak és hogy az osztályharc mai stádiumában akár hedonisztikus, akár eudemonisztikus alapelv a polgárság oldalára állítja vallóját, — messzi vezetne és mégis de Man-nal szemben kevés lenne. Mert annak, hogy de Man *ezt* a problémát ethikai síkra állítja szociológiai helyett, annak fontos oka van. Csak így juthat el elsődleges céljához, hogy a kapitalizmusból kivezető törekvések középpontjába az osztály helyett az *egyént* állítsa s ezzel eljusson a történelmi materializmus elvetésével a maga *psychológiai* módszerének igénybevételéhez. De Man a psychológiát mindenek fölé helyezi (vallja Spenglerrel, hogy a természettudományok 19. századára a 20. a psychológia százada következik, 34), amely megmagyarázza — a marxizmust is (274). A marxizmus ebből a szempontból csupán hypothe-

zis (72), „tudományos formában jelentkező vágy, képzelet“ (275), csak azért, hogy a szocializmus megvalósulása, mint történelmi szükségszerűség jelenhessék meg' a hívő előtt (u. o.). A marxi fogalmak, mint kizsákmányolás, osztály, osztályharc, proletariátus, csak az egyén érzelmi és akarai pszichológiai funkcióinak 'termékei. „A munkásság azért *van* társadalmilag hátrányban, mert társadalmilag hátrányban levőnek *érzi* magát“ (207). „A burzsoázia manapság azért a felső osztály, mert mindenki burzsoá szeretne lenni“ (200). Azaz a burzsoázia nem azért az uralkodó osztály, mert monopolizálja a termelőeszközöket, hanem mert életvitele révén a ideálja tud lenni a többi társadalmi osztályoknak (u. o.). A történelmi materializmus elvetése és a. pszichológiai módszer alkalmazása így megváltoztatja a tudomány *tárgyát* is. „Az emberiség történelmében nincsenek gazdasági, kulturális, politikai tények stb. Csak tények vannak, azaz egyes jelenségek, emberi cselekvések, amelyek magyarázatra várnak.“ (55). Minthogy pedig a gondolkodás „a lelki életnek csak részfunkciója, amelynek a célja és tartalma az akarat szolgálása“ (34) és az „emberi ismeretek nem merülnek ki a logikai gondolkodásban“ (u. o.), így de Man szerint ez az új pszichológiai kor „olyan világképet igyekszik felépíteni, amely a fogalmi világ közvetett tapasztalata helyett az érzet és akarat reális világának közvetlen tapasztalatán nyugszik“ (u. o.). Ha kísért is ebben a machizmus, a de Man-i voluntarisztikus

psychológiával kiegészítve, — nem ez a fontos. Hanem az, hogy egy újabb lépés történik a realitásoktól való visszavonulásban. De Man elveti tenát nemcsak a szociológia és ökonómia társadalmi valóságait, hanem a természettudomány „közvetett tapasztalati“ objektumait is. Nem marad számára más, mint az érzet és akarat szubjektív momentumai, melyek az egyénnek egy általános „beállítottságot“ (19) adnak, melyek azután az egyes akaratirányok motívumaiul szolgálnak és a kortörekvéseit meghatározzák. E ponton két dolognál kell megállni. Az egyik az osztálytörekvések fogalmának a pótlása kortörekvésekkel, melyek bizonyos elméleteket előtérbe állítanak; ezáltal mondhatja csak de Man ugyanis azt, hogy a marxizmus ideje lejárt, következik a pszichológiai. A „kor“ elmúlik, alapbeállítottságok váltják fel egymást — és e változó korokkal múlnak el az elméletek is. Az osztályfogalomhoz való ragaszkodás azonban ezt a felfogást nem engedné érvényre jutni: a marxizmus a proletárosztály elmélete s amíg proletárosztály van — és ez van bármilyen változáson mennek is át az alapbeállítottságok, mindaddig, amíg kapitalista társadalom van — addig van marxizmus is, addig érvénnyel bírnak a marxi tételek is. Érti de Man a munkásmozgalom eme „alapbeállítottságát“ is és ezért igyekszik ezt az „alapbeállítottságot“ nem mint a kapitalizmus negációját, hanem mint egyenes kitevőjét feltüntetni. Szerinte a szocializmusnak az osztály érdekből való

keletkezésére vonatkozó marxi előfeltételek alkalmazhatatlannak bizonyultak (hogy miért, azt sehol sem bizonyítja, ha csak avval nem, hogy ezek a *marxi* előfeltételek — unalmasak) és „a *kor* irányának megfelelően a szocialista gondolatrendszerekben a materialista hypotheziseket egyre jobban kiszorítják a psycho-energetikai hypothezisek“ (273). Maga a marxizmus csak egy periódusa a szocializmusnak, amely nem más, mint a „kapitalista termelési mód kísérőjelensége“ (u. o.). E véletlen elszólásnak aligha mondható kijelentés végül is elárulja, hogy de Man a szocializmust a szociáldemokráciával azonosítja, amely valóban a kapitalizmusnak nem is annyira kísérőjelensége, mint inkább komponense. Ebből az „alapbeállítottságból“ azután nyilvánvalóan következik az, hogy a szocializmusban pszichológiai érzelmi, sőt vallási komplexumot lát és tiltakozik az ökonómiai „beállítottság“ ellen, amely a szocializmust, mint konkrét társadalmi, termelői rendszert érti és a feladatot marxi kifejezéssel élve nem a megismerésben, hanem a megváltoztatásban tudja.

A pszichológiai út azonban tovább is vezet: ahhoz a másik dologhoz, amit röviden abban foglalhatnánk össze, hogy az említett „közvetlen tapasztalati“ tudomány egyenesen solipsizmusba visz, akár ismeretelméleti, akár ethikai síkon is gondoljuk végig a problémát. Egy solipsista szociológia... minduntalan beleütközik de Man ebbe az önellentmondásba és hogy feloldja, éppen e kény-

szerül gondolatkonstrukciókba, amivel pedig ő vádolja a marxizmust. Már a maga voluntarista fel fogása is arra vall, hogy igyekszik áttörni a pszichológia falait, amelyen belül csak az egyén lelki jelenségei férnek meg. Az akarat vinne át a *te* problémájához!»! Ez azonban csak idealista-metafizikai úton képzelhető és ebből sem lesz soha szociális (mert ha nem is egyed, de csak egyedek vannak). De Man tehát kénytelen megfordítani a dolgot: „az egyes ember mint pszichológiai reagáló-cselekvő pusztá fikció: mert minden pszichológiai viselkedés eredete által szociálisan feltételezett*” (169); ennél fogva minden pszichológia számára, amely az ember viselkedését akarja kikutatni, a társadalom a primer“ (u. o.). Az ellentmondás még kísért: a pszichológia feladata a jelenségek leírása. Csak az egyes egyén jelenségeit lehet leírni tudományosan; viszont az fikció, — tehát a jelenségekre vonatkozólag a valóság kérdése fel sem morúlhet. A valóság a társadalom, azt viszont pszichológiailag nem lehet leírni. A jelenségek okainak kutatását, a marxi történelmi materializmust, a gazdaság-társadalmi elveti, hogy az egyeshez jusson, — de visszatér az egyestől a materializmustól megfosztott társadalmihoz s ezzel történt egy lényeges lépés: a társadalom átszellemítése. A második lépés: a feladat megoldása; mi az a minden egyében közös, ami azután társadalmilag, közösségileg adottnak látszik! (A marxi parallelizmus nyilvánvaló: Marx az áruban keresi azt a közöst, amely-

hol az értékelmélet kifejthető és társadalmiban, a munkában találja meg.) De Man a társadalommal szemben a *természetihez* jut el — s mint később látni fogjuk, a történelmi materializmus ellenében a történelmi naturalizmusnak a kísérletével, a fasiszta történelemszemlélet alapkövét rakja le, — az *ösztön* fogalmához. Az ösztön sajátosan az egyén tulajdonsága, ugyanakkor azonban a „társadalmi fejlődés a maga összességében úgy önállóan előnyomuló szellemi ösztönökön, mint a szerzésre és muri kamegtakarításra irányuló dologi-gazdasági ösztönökön nyugszik“ (51—52). S most már egészen szabad a tér. De Man nem is gondol arra, hogy ez az ösztönelmélet tiszta pleonazmus, hogy minden jelenség mögött felvenni mint okot egy ösztönt, tulajdonképpen nem mond mást, mint hogy A—A. De ennyi ellenvetést megér az az eredmény, hogy ilyen alapon most már leírhatók, analizálhatók, magyarázhatók, okadatolhatók az egyes ember lelki jelenségei úgy, hogy azok objektív érvényre, szociális valóságra tarthassanak igényt. S ha az általános pszichológiai módszer azt eredményezte számára, hogy a proletariátus és szocializmus, amelyet Marx egyesített (133), megint kettévált, akkor a speciális ösztönelmélet megteremti a lehetőséget, hogy nem az egyén olvadjon fel az osztályban, hanem az osztály az egyénben. Az osztályharc így nem osztályok között folyik, hanem egyéneken; a munkásban két lélek van; „egy kapitalista lélek“, amennyiben a munkás „akadályozott kapitalista“

és egy „szocialista lélek“, amely őt arra készíti, hogy egy új kultúráért hurcoljon. (Intell. u. Soz. 24. o.). Hogy ebben a belső „osztályharcban“ melyik győz, az de Man szerint nem vezethető le a gazdasági helyzetből: a kapitalista elem győzelmét, a kispolgárrá válás folyamatát lehet látni nemcsak de Man szűkebb hazájában, B. lgiumban, ahol a munkás helyzete a hábor't után javult, hanem Németországban is, ahol rosszabbodott (I. m. 25. o.). A motívumok harcának kimenetele, amitől a szocializmus sorsa, mint a munkásság feladata függ, alapjában véve az akarat kérdése (u. o.). A társadalmi jelenségek determinánsa tehát nem a gazdaság, hanem az akarat (u. o.), amely nem függ az osztályhelyzettől, az osztályérdektől. S ezzel az elválasztás teljes: a marxizmus nem szükségszerű világnézete a proletariátusnak és a szocializmus nem az osztályérdeken alapuló osztályharc eredménye. A szocializmus mint világnézet emancipálja magát de Man elméletében a proletariátus alól — és ennek alapján állítja fel követelését a szociáldemokráciával szemben, hogy az „szabadítsa fel gondolatvilágát az osztály érdek kötelékétől és egyre inkább fejlődjék szellemi habitusában is munkáspárti mivoltából minden szociális és szabadgondolkodó érzületű ember pártjává, az összesség jólétének pártjává“ (Int. u. Soz. 35.). Hogy ez a követelése milyen konkrét formát öltött és hogy a szociáldemokráciát illetőleg tulajdonképpen nyitott ajtókat döngetett, arról még részletesen lesz szó. Ebben az összefüg-

gésben csak arra kell rámutatni, hogy az az emancipálódási folyamat milyen elméleti, ideológiai formákat termel ki de Man filozófiájában, hogy önmagát gyorsítsa és tudatosítsa. Elsősorban is eredetét illetően: mert de Man azt állítja, hogy a szocializmus elméletét nem a proletariátus, hanem polgári intellektuelek hozták létre (134) és a szocialista tanok nem a proletariátusnak az osztályhelyzetére való alkalmazkodási reakciója, hanem „műveit burzsoák és arisztokraták konträr reakciója kulturkörnyezetük viszonyaira“ (135). Másodszor és ebből következőleg: ezt a folyamatot de Man szerint éppoly kevésbé lehet „az osztályérdek és osztályharc társadalmi kategóriák alapján megmagyarázni, mint egy Rembrandt-festmény szépségét a festék és vászon vegyi analizéséből“ (135). Sokkal nagyobb támadás van ebben elrejtve a marxizmus ellen, mint első pillanatra látszanék. Nem mond ez az állítás kevesebbet, mint azt, hogy az érdek és tudat dialektikus egysége nem teremődik meg a proletariátusban annak marxista osztályharc által. Az érdek és tudat egysége a polgárság számára elérhetetlen vágy: a kapitalista termelőrendszer, a profitra való termelés, a verseny és az állandó tőkemozgás a rentabilitás irányában, mindez lehetetlenné teszi a tőkés számára, hogy helyét a társadalmi termelés totális folyamatában világosan átlássa: osztályérdekébe ütközik ez a tudat. A proletariátusnál azonban éppen fordítva: a munkás a termelési menetben szubjekt és objekt egy-

szere, a termelési;en elfoglalt funkciójának a megismerése osztály érdeke és így a tudat és érdek összekapcsolódik, magasabb fokon egységet alkot és ezzel alapjául szolgál a szocializmusnak, amelyben az érdek az egyesek számára nem emel gondolatkorlátokat. Az „emberiség előtörténetének“ lezárulásával, „a szabadság birodalmában“ kezdődhetik tehát csak az *igazi* konkrét eredményekre számottartó ismeretelmélet periódusa is ...

De Man azonban mindezt kétségbevonja. Az ő elmélete szerint a szocializmus megteremtése nem a proletariátus mint konkrét társadalmi gazdasági osztály történelmi hivatása; a szocializmus megvalósítása szubjektív akaratok kérdése. A „szükségyszerűség törvényébe vetett hit csupán pszichológiai funkció, mely erősíti, szuggerálja az arra való akaratot“ (117). Ennek az akaratnak igazi motorja az „érvényesülési ösztön“ (76), tárgya sohasem általános fogalom, mint szocializmus, hanem mindig „dologi egyes valóság“ (80). Az egyes akaratok nagy tumultusában „mozgalmat“ csak a szemlélő lát, az valójában nincs (u. o.) aminthogy ilyen polarítások: kapitalizmus — szocializmus, burzsoázia — proletariátus, stb. szintén nincsenek. „A történelmi valóságban egyáltalán nincsenek ilyen ellentétek. Az ellentétek itt emberi akaratirányok konfliktusai harcának formájában lépnek fel, amikor is mindig bizonyos objektumokról van szó“ (80). Másszóval osztályérdek nincs, osztályellentét nincs, csupán egyes akaratok

vannak, melyek legfeljebb közös tárgyra (béremelés, parlamenti mandátumok, stb. stb. — de Man példái) irányulnak, amelyek összessége azonban sohasem eredményezhet szocializmust, mert hiszen „kapitalizmus és szocializmus között sem áll fenn kategorikus ellentét“, „ezt legfeljebb utólag lehet belegondolni“ (82). Ez a reformizmus ismeretelmélete.

Az akaratok iránya, ha a kapitalizmus ellen fordul, de Man szerint nem a kapitalizmus ellen fordul. Először is, mert „gazdasági forma önmagában véve se nem rossz, se nem jó“ (83), — másodszor pedig mert kapitalizmus an sich nincs. Az akaratok iránya tehát csak bizonyos szociális és politikai jelenségek ellen irányul, melyeket lehetne a kapitalizmus kísérőjelenségének nevezni, mint pl. a munkások pauperizálódása, demokráciában való hiány, az államok militarizálódása stb. (83). Ugyanezt a gondolatot a magyarországi szociáldemokrácia így fejezi ki: ő csak a kapitalizmus kinövéséi ellen harcol. A lényege az elméletnek: értelmetlenné deklarálni egy nemlétező, a kapitalizmus elleni harcot, az akaratirányok csak a konkrét részek, de ne az egész, a kapitalista termelőrend ellen forduljanak. A termelési formában, akár szocializmus, akár kapitalizmus névvel jelöli a történelem, mindig a benne rejtekező társadalmi, történelmi, politikai tartalmat illetheti értékítélet és befolyásolhat akaratirányokat... Ez a reformizmus szociológiája.

S ha nincsenek kategorikus osztályellentétek, nincsen kategorikus ellentét tőke és munka, bér és haszon között sem. „A profit: vállalkozói bér, az üzemvezető vagy szellemi alkotó teljesítményeinek ellenértéke, prémium a rizikóért, ösztönző a termelési terület kiterjesztésére, a termelési eszközök tökéletesítésére“ (103). S ezzel pontosan elérte a fasizmushoz, bizonyosságául annak, hogy a következetes marxizmus útjáról való letérés egyenesen a fasizmusba vezet. És de Man odajut nemcsak így közvetve: hanem abban is, hogy „a lelki jelenségek és a *biológiai* világtörténelem között“ teremt szoros kapcsolatot (37), s ezzel a már említett történelmi naturalizmust, a fasiszta történelemszemléletet konstituálja; azzal is, hogy a Führer-ideált képzi ki (Intell. u. Soz. 8. o.) és az intellektuellnek adja a termelés, társadalmi irányítás, alkotás iniciatíváját (u. o. 24), hogy a tőke és munka ellentétét behelyettesíti a „fizikai-kivitelező“ és a „szellemi-vezető“ munka közötti különbséggel (u. o. 8.). Azzal is, hogy „érzésszocializmust“ (u. o. 31.) hirdet és munkásszocializmussal szemben intellektuellszocializmust (34), ami egyértelmű a kispolgári tömegbázissteremtéssel, amelynek eszközeit, a munkásba kispolgári ambíciókat ültetéssel, az uralkodó osztály életnívó, életforma és élettartalom elérésének kilátásba helyezésével (209) céljá avatja és őt magát eltéríti az osztályharc útjától. Avval is, hogy szerinte az elmélet nem más, mint agitációs eszköz, nem az elmélet

belső igazságáról, törvényszerűségek felfedezéséről, új módszer megalapozásáról van szó, hanem arról, hogy mennyiben tud hatni (147), amivel egyenesen a hitleri demagógia szociológiai igazolását kísérli meg. Avval is, hogy állítja: az osztálynak nevezett közösség nem bizonyos embercsoportoknak a termelőeszközökhöz való azonos viszonya, hanem az „közös társadalmi sorsból született közös akaratiányon nyugszik s így a marxizmus elveszti igényét arra, hogy egyedül az osztály fogalmára építse a társadalmi képét. Mert akkor éppen olyan sok jellemképző közösség vagy szociális csoport van, mint amennyi közös akaratiány, amelyeket közös sorsra lehet visszavezetni. Akkor a társadalmi környezet formulájában, amire az emberek reagálnak, az osztály fogalma mellett mint teljes jogú elemek még más sorsközösségek, mint hivatás, nemzet, hitsorsosság, stb. is felléphetnek“ (105), amivel viszont a „Klassenkampf“ szemben a fasiszta „Rassenkampf“ és az állam hivatásszervezeti felépítését igazolja. S végül, de nem utolsósorban, avval, hogy a marxi osztályöntudatos, osztályá *szerveződött* proletariátus helyébe, mint a történelem hordozóját a kispolgári ösztönhajtotta állatihordát teszi, amely nem világos tudatban, hanem érzelmi és akarati lendületekben, nem társadalmian, hanem naturálishan, teljesen-vakon megy a főkolompos, a Vezér után: „Tulajdon el fog veszni, alkotmányszövegek megújulnak, bajonettek berozsdásodnak, de marad a

hordaállat szükséglete, hogy egy lehetőleg szép, lehetőleg csillogó, lehetőleg saját mintaképét, ábrázó hordavezetőre felpillanthasson“ (2.13).

Ez a Jungsozialismusnak adott munkaprogramul. Ez a marxizmus „legyőzése“, a szintézis első fele: az elmélet. Lássuk most, hogy fest a „legyőzött marxizmus“ „túlhaladása“ a gyakorlatban.

A BELGA SZOCIÁLDEMOKRATA MUNKATERV

Vannak, akik azt állítják, hogy Hendrik de Man a *Psychologie des Sozialismus*-ban kifejtett antimarxista álláspontját későbbi munkáiban, de különösen a legutóbbi, 1933-ban megjelent „*Dia Sozialistische Idee*“-ben revideálta és — mint o maga aposztrofálja — „az egykori eretnek visszatért volna a marxista egyház kebelébe“ (Soz. Idee. 5). Alapítják ezt a véleményt pedig nem is annyira arra az újbóli gyakorlati tevékenységre, amelyet de Man a belga munkáspártban kifejt — mert hiszen a II. Internacionálé pártjához tartozandóság és abban vezetőszerp vitel még nem kötelez Marx tanainak elfogadására — hanem inkább de Man említett könyvének egyes kitételeire, mint pl. hogy „minden társadalmi fejlődésfolyamat dialektikus természetére vonatkozólag Marx alapfelfogásának helyessége igazolódik“ (Soz. Idee 10) vagy, hogy „a marxi társadalomszemlélet dialektikus módszerének termékenysége még egyáltalán nincs kimerítve“ (u. o.), stb.; továbbá arra, hogy a

polgári kultúra szellemtörténetének leírásánál minduntalan kénytelen visszamutatni gazdasági—termelési jelenségekre, — vagy arra, hogy a reformizmust és bürokráciát olykor alig kevésbé kemény szavakkal illeti mint pl. az orosz forradalmat.

Mi ebben a kérdésben magának de Mannak az álláspontja? Elsősorban a tiltakozás, — amiben nem is lehetne kivetnivalót találni. Mert egyrészt de Man Marxot nem cáfolni, hanem félretolni, aktualitását elveszettnek, elavultnak deklarálni, legjobb esetben hivatását betöltöttnek feltüntetni igyekezett. Másrészt szellemtörténeti «fejtegetésekben nincs olyan polgári tudós, aki ne volna kénytelen tudomásul venni a társadalom—gazdasági miliőt, — de nem mint meghatározót, hanem mint párhuzamos jelenséget, a kultúra színterét, hasznos, gyümölcsöző mellékszempontot Ennél többet azonban de Man sem tesz, — amennyiben módszere marad, ami volt, a pszichológia és nem a történelmi materializmus. Ideológiai jelenségekben ellentéteket felfedezni és nem ellentmondásokká, tehát értéktelenné nyilvánítani pedig még nem dialektika, — vagy ha az, akkor legfeljebb hegeli, de nem marxi. S végül: a bürokrácia bírálata egymágában még egységfrontképessé sem tesz.

A tiltakozásnak a *formája* az, ami feltűnik. De Man ebben a könyvében is kijelenti: „a marxizmusról“, melynek „legyőzését“ a Psychologieben képviseltem, ma sem vélekedem másképp mint akkor“ (Soz. Idee 5)... ám: hog); ehhez a véleke-

déshez fokozott jogot formáljon, még tovább megy Marx és a marxizmus szembeállításában. Szerinte a „marxizmus“ Marx történetfilozófiájából vulgáris racionalizmust, a társadalmi dialektikából lapos miliőelméletet, az osztálystratégiából érdekkopportunizmust csinál (u. o.); viszont, ha Marxot most közelebb érzi magához, az nem rajta, hanem Marxon múlik: közben megjelentek Marx hátrahagyott munkái, a *Deutsche Ideologie* egyes ismeretlen részei és közgazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből, „amelyek a marxi alkotás képét lényeges vonásai-ban megváltoztatták“ (10). Ezáltal feljogosított-nak érzi magát arra, hogy a dialektikus materializmust részekre bontsa és szembeállítsa a szerinte helyes „fiatal marxi“ „dialektikus realizmust“ a szerinte helytelen, későbbi marxi“ „kauzális materializmussal“ (11). A végcél a közismert reformista tétel: ba Marx ma élne — de Man lenne.

Ehhez a végcélhoz különféle utakon igyekszik eljutni. Az egyik az, hogy a tiltakozás nem cáfolás, hanem az önálló állítás mezébe öltözik: *Van* választóvonal Marx és de Man között, — mondja — de a választóvonal össze is köt, közös érintkezési felületet ad és amit Marx véghezvitt a közgazdaságban, ugyanazt a munkát igyekszik teljesíteni ő a kultúrfronton. Ez a párhuzamos feladat az időnek és tárgynak megfelelően szükségszerűen különbséget kell, hogy felmutasson: de nem revizionizmusról, nem reformizmusról, hanem *reformációról* van szó (6). A marxizmus tagadása, a

„nem“-nek ez a „pszichológiai ütése“ szükséges antitézise kellett, hogy legyen e reformáció, mint szintézis lehetővé tételére. A Psychologie des Sozialismus a negáció, — a Sozialistische Idee a negáció negációja, a szintézis; nem tagadása, hanem betetőzése Marxnak.

El lehetne itt mondani, hogy a Psychologienek nincs negatív jellege, hanem nagyon is szintetikus, — az antimarxista érvek és ezek alátámasztására alkalmasnak vélt „tények“ magasabb, módszeres szisztémája; és kérdezni is lehetne, hogy micsoda „tények“ voltak azok, amelyek pozitív elméletének alapjául szolgáltak és rövid pár év alatt szferte hullottak a 'világválság *köveikezményekőp*. Bernstein és a többi reformisták „tényei“ legalább pár évtizedig tartották magukat, a „reformációra“ sürgető tények pár esztendő leforgása alatt szétporladtak s ugyanakkor a csaknem évszázados marxi tények régi fényükben ragyognak.

De lényegében nem erről van szó; hanem arról, hogy de Man evvel a munkájával, a Soz. Idee-vel lezártnak tekinti élete egy periódusát „Most, amikor erre a kérdésre (mi a teendői) megtaláltam a választ, amely legalább annyira terjed, hogy visszaadja saját tevékenységemnek a célbizonyosságot, búcsút/ veszek elméleti irodalmi munkásságotól, hogy ismét elfoglaljam azoknak a sorában a helyem, akik nem annyira a szocializmus tudományos megalapozásával, mint inkább annak gyakorlati megvalósításával törődnek“ (12).

innen indult ki és most ide tért vissza. Á kiindulópont: 1909, a belga munkáspárt dilemmája, hogy résztvegyen-e egy antiklerikális blokkban és egy liberális kormányban. De Man akkor *Louis de Brovckére* oldalán állt, a „marxista“ szárnyon, amely a kormányban való részvétel ellen küzd őt és speciálisan de Man a belga reformizmus ellen, amelynek szerinte (H. de Man: *Die Eigenart der belgischen Arbeiterbewegung. Ergänzungsheft zur Neuen Zeit*, No. 9. 1911. III. 10. 17. lap) az az elmélete, hogy nincsen elmélete. A szakszervezeti kretenizmus és szövetkezeti kapitalizálódás ellen a „marxista“ elmélet Kautsky által fent élével küzd, hogy pár évvel később, 1914-ben sovinszta lendülettel önként jelentkezék katonának és nemzeti hősként harcoljon Németország ellen. E „dialektikus ugrás“ egy időre nyakát szegte „marxista“ tevékenységének. A „theoretikus elmélyedés“ és tanulmányutak (Amerika, Németország) következtek, melyek gyümölcse a *Psychologie des Sozialismus, der Kampf um die Arbeitsfreude*, stb., — és egyelőre — záróköve a *Sozialistische Idee*. A szintézis teljes: újból a belga munkáspárt élén (mellesleg egyben a belga Nemzeti Bank „tudományos konsultense“), valóságos világrészeket, a filozófia egét és a háború poklát bejárva, mint Faust, hogy megmentse a munkásság lelkét. Előbb a boche-izmustól, utóbb a bolsevizmustól.

Mert ez a lényege a *Sozialistische Idee*-nek. Nem a marxizmushoz való visszatérés az ő „meg-

térése“, hanem visszatérés az imperialista frontra, amely most nem a német határnál húzódik, hanem a proletariátus lelkében. Az ellenség itt bent van — idézi de Man Liebkechtet, de ezt többféleképpen leliet érteni.

És de Man így érti: „A válság a népjóléti szocializmus illúzióját kegyetlenül szétrombolta. Aki a reformerek között forradalomellenes volt, az ma többé nem reformista, hanem konzervatív. Aki a reformra való törekvést komolyan gondolta, az forradalmár lesz, minthogy a mai fennálló renden belül nem lát lehetőséget a reformra“ (Anna Siemen, — idézi de Man: Soz. Idee, 304). A reform megváltó erejében való hit, a szocializmusba való belenövés elképzelése a válság és fasizmus árnyékában elvesztette a forradalmi mozgalmat letartó erejét. A tennivaló tehát „a reformista akciómódszerből a radikálisba való átmenet“ (327) megteremtése, de úgy, hogy „a reformizmus zsákucájából való kijövetel egyúttal létrehozza annak a legfontosabb feltételét is, hogy az antireformizmus is kikerüljön a polgárháborús romantika zsákucájából“ (341—342).

Az első lépés ehhez de Man szerint a munkáspártok gyakorlati minimálprogramja és az elvi maximálprogramok közötti ellentétének, a végcél és eszközök elválasztásának megszüntetése (327). Sőt általában: a programok megszüntetése. A program helyét el kell, hogy foglalja a *terv* (328). A terv, amely „mint a szocialista akció új

fázisának kifejezője es jelképe azt jelenti, hogy a termelési rend megváltoztatását közvetlen követeléssé kell tenni“ (u. o.).. Ez a megváltoztatás bizonyos sorrendű szocializálást jelentene, de nem úgy, mint ahogy Adolf Löwe nevezte, hogy a kapitalista csuka-tóba néhány szocialista pontyot ereszenek, hanem fordítva „néhány szocialista csukát a kapitalista pontytóba kell beleereszteni“, mert ezáltal a „pontygazdaság egészségessé* válik“: (331). Nehéz e képies beszédhez nem asszociálni a Macdonald-i elméletet, mely szerint csak az egészséges gazdaságot lehet társadalmosítani s így Macdonald és ele Man egységfrontot alkotnának a válságban titott kapitalizmus egészségessé tételére. E processzus véghezvitelére de Man megfelelő munkatársakról is gondoskodik: „a mostani termelő és pénzügytechnikai körökből“ (331) rekrutálódó emberek volnának ezek, akik szívesebben dolgoznának az új uraknak, mint a „részvényeseknek, felügyelőbizottsági tagoknak és vezérigazgatóknak“ (u. o.), különösen akkor, ha a szocializálás nem a bürokratikus államkapitalizmus kompetenciájának kiterjesztését, hanem „az osztálytársa dalmát felforgató igazi társadalmosítást jelenti, mely a szocialista szakszervezetek oldaláról a termelők hozzászólási jogát és a szocialista szövetkezetek részéről a fogyasztók hozzászólási jogát szervezi“ (328).

A második lépés az, hogy ennek a tervnek minden részletében kidolgozott elgondolásnak kell

lennie úgy, hogy az, „mint kormányprogramul *azonnal* kivihető legyen“ (329). Minthogy pedig e terv szerint csak „a hank és hitelszervezet, közvetlen utána pedig a nagy kapitalista kulcsiparok társadalmasításáról van szó, melyek már a monopolista koncentráció stádiumába léptek és azokban az országokban, amelyekben a nagybirtokosok osztálya még meg van, a nagybirtok kisajátításáról“ (628), — fennmarad a gazdaság egy tekintélyes privátkapitalista szektora, amelyet ellentétben az orosz „roszszulsikerült kísérletezéssel“ (332), nem likvidálni, hanem épp ellenkezőleg „lehetőleg fenntartani, sőt kiépíteni kell“ (u. o.). Mi más ez, mint a válság következtében bajbajutott bank- és hitelszervezetek „államosítása“ a Hitler-előtti Németországban, a tönkrement iparvállalatok államosítása Olaszországban és a szabad szektor, a kispolgárság, mint tömegbázis gazdasági megerősítésének programmatikus törekvése az összes fasiszta szociálpolitikákban. És aztán: bizonyára nemcsak abban, hogy egyrészt a „szocializálás“, másrészt a kispolgárság megerősítése, kinek a javára és kinek a terhére történik, hanem abban is van dialektikus különbség, hogy mindezeket kik hajtják végre. Ezért lesz a de Man féle terv harmadik lépése „egy akcióprogram kidolgozása, amely egyúttal a még oppozícióban álló szocialista mozgalom számára a lényeges agitációsprogram és a hatalomhoz jutott mozgalom számára a lényeges és közvetlenül kötelező kormányprogramm volna“ (334).

Ne elégedjünk meg a kit—kinek problémájának a felvetésével a fasizmus és szociálfasizmus viszonyára való utalással; ne kutassuk most azt sem, hogy rész-szocializálás, a társadalmi struktúra egészének nem megváltoztatása csak a kapitalizmusnak a hasznára és erősítésére válik, amit a pontygazdaság példájával egyébként, mint láttuk, de Man is elismer, — hanem gondoljuk végig a de Man tervét és vizsgáljuk meg a kérdést, amelynek megválaszolása tulajdonképpen az előfeltétele minden további „tervnek“, a hatalom meghódításának a kérdését. Mert aligha hisszük, — bár de Man pl. a fenti mondatában is igyekszik a keltőt legalább szinonimaként használni, — hogy de Man az esetleges munkáskormányokat a hatalom meghódítóiként tekintené. A kisebbségi kormányról, amelynek az élete a polgári többség kénye-kedvén múlik, de Mannak is meg van a véleménye; a diktatúrát elveti. Marad tehát számára egyedüli útnak a demokratikus többség, — az a demokrácia, amelyet!a kisebbségben maradt kapitalizmus is komolyan vesz és respektál és tűri, hogy a szocialista többségű parlament és kormány a szocializálási törvényt végre is hajtsa és elvegye tőle a termelőeszközök monopóliumát. Ha de Man ezt így leírná és ezt vallaná, akkor azt kellene mondanunk az Ur szavaival; hódolat illeti őt, nem bírálat. Azonban: éppen arra kell a terv-theoria, hogy erre a kérdésre ne kelljen nyíltan felelni, hogy ez a probléma kikapcsolódjék a munkásmozgalomból,

hogy behunyt szemű *ugrás* legyen a jelenből a jövőbe. Egy hiatus, amelyet a jövő elképzelései; nek konkrét vágyától elvakult hívő ne vegyen észre. Az a hiatus, amely fennáll az oppozícióban levő tervkovácsolók és a hatalmon, tényleges hatalmon levő, nem megsemmisített, hanem a képzelőerőjét készségesen megsemmisítő ellenhatás fölött lebegő szocialista kormány között.

De a teljes elhallgatás nem volna egészen célravezető. Hogy ez a hiatus ne érződjék fel a gondolkodó, a theoretikus számára sem, ahhoz bizonyos mellékvágányok szükségeltetnek. Az egyik mellékvágány a de Man-i államelmélet, a másik a szocialista embernevelés problémája. Az állam ugyanis de Man szerint nem az uralkodó osztály hatalmi szerve, mint a marxizmus tanítja, — nem is osztályok *fölötti* orgánus, mint a polgárság igyekszik bizonyítani, hanem, ha már kétféle egyáltalán osztályviszonylatokról beszélni: a két osztály, a proletariátus és burzsoázia *között* levő szervezet, amelyet az intelligencia, mint külön önálló osztály reprezentál. „A hatalom összes funkcióit ma már az intellektuellek gyakorolják — írja (Intell. u. Soa. 33.), — de idegen érdekek szolgálatában. Mily könnyen rájöhetnének a gondolatban, hogy ezeket a funkciókat arra használják ki, hogy a hatalmai is — legalább is sokkal több hatalmat, mint amennyiük van — saját maguk számára vegyék igénybe.“ Ez az elmélet, amelyet pl. avval akar alátámasztani, hogy az 1924-es Macdonald féle

munkáskormány, mint kisebbségi kormány egy napig sem maradhatott volna hivatalában, ha az intelligencia döntő része (tehát nem a burzsoázia) fair play-t nem adott volna neki“ (Psych, d. Soz. 288), egyfelől megakadályozta azt, hogy a „terv“ megvalósításának lehetővé tételére a cselekvés ne az állam ellen irányuljon, „a kapitalista gazdasági rendből szocialistát alakítani“ ne abban álljon, hogy „az államtól a hatalmat elvegyük, amivel ma rendelkezik, sem pedig a hatalmat meghódítsuk, amit az állam ma a kapitalista gazdaság fölött gyakorol“ (Soz. Idee (343). A „terv“ elfogadása és követése tehát egyértelmű lenne az állammal való szembenállás megszüntetésével, ami de Man szerint annál is inkább elérhető, mert hiszen „a munkásság joggal láthatja a demokratikus államban az ő harcának támaszát“ (Psych. 360), nem beszélve arról, hogy „a szocialisták egész Európában a tulajdonképpeni államfenntartó párt lettek“ (u. o.).

S ha már most úgy áll a dolog, hogy „az intelligencia a tulajdonképpeni kormányzó osztály a mai társadalomban“ (I. m. 294), akkor igazán egyszerűvé válik a probléma, hogyan alakuljon át a kapitalista társadalom szocialistává: ennek az intelligenciának kell szocialistává válnia. Hiszen ma is „a kapitalizmus kevésbé a kapitalista osztály uralmát, mint inkább a kapitalista gondolkodásmód uralmát jelenti“ (296), ezt a gondolkodásmódot kell tehát megváltoztatni, szocialistává tenni, s akkor megváltozik, szocialistává lesz maga a tár-

sadalom is. Éppen ezért a hangsúly nem a gazdaságon és politikán van, hanem a kultúrán. A kettő között ugyanis az a különbség, hogy az előbbieket az intézmények, az utóbbi pedig az ember megváltoztatására irányul. „Arról van tehát szó, hogy a viszonyok megváltoztatását az emberek megváltoztatásával kell elérni, nem pedig mint az intézményes akciónál az emberek megváltoztatását a viszonyok megváltoztatásával“ (Soz. Idee 14). Ennek az útnak nemcsak elméleti, hanem gyakorlati jelentősége is van; a gazdasági-politikai harc mindig avval a céllal indul, hogy „az ellenféltől valamit elvegyen. A munkáskulturmozgalom nem egy fennálló tárgyért történik, hanem a környező világon túlfekvő elképzelt célért“ (15). Magyarul: igyekezzünk úgy szocialista világot teremteni, hogy az a kapitalizmustól ne vegyen el semmi¹, hogy az a kapitalistáknak ne fájjon, azt észre se vegyék.

A csendben-szocializmusnak ez az az elmélete, amelynek megalapozása után de Man szerint csak a tett következhetik (343). El is következett és pedig kellő sikerrel. A tett volt a belga szociáldemokrata munkáspárt (POB) 1933. dec. 24—25.-i kongresszusán a de Man által kidolgozott terv elfogadása, — a siker: hogy a II. Internacionálé 1934. májusi felhívásában ezt a tervet, mint azt az utat ünnepli, amelyen a szociáldemokráciának a jövőben haladnia kell. És siker: mert ezzel a tervvel a POB vezetői egyelőre feltartóztatták a párt

fenyegető kel leszakadását, amit nem tudott megakadályozni sem az angol munkáspárt, sem, a francia szociáldemokrata párt, a német emigrációs SPD számtalan frakcióra bomlásáról nem is beszélve. (L. Varga—Bericht, 1934. V. 28.)

A kongresszusi terv azokon az alapelveken épül, amelyeket de Man a Sozialistische Iclée-ben kifejtett. Úgynevezett „vegyes gazdasági rendszert“ kíván megvalósítani, egy szocializált gazdasági szektort (hitel- és bankszervezet, kulcsiparok) és egy magángazdasági szektort. Ez utóbbi Fasizálási tendenciáira már de Man könyvével kapcsolatban rámutattunk; ki kell azonban emelnünk egy esetleges „szocialista kormánynak“ e szektor tökései számára kilátásba helyezett sofort-programmját: Nemcsak hogy „megmarad a szabad verseny mai rendszere, sőt meg kell szabadítani a monopolkapitalizmus minden bilincsetől“ (A belga szocialista párt munkaterve, Népsz. 1934.1.10.),— hanem feltétlenül szükséges még „a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi profit stabilizálása“ (u. o. Népszava, 1934. I. 12.), valamint „olyan állampénzügyi politika (eredetiben „adópolitika“), amely a költségvetésnek a felélénkülő gazdasági forgalomból származó többleteit arra használja fel, hogy a termelésre és kereskedelemre nehezedő állami terheket (eredetiben „adókat“) csökkenthesse (u. o.). A közép- és kiskapitalistákról tehát szeretetteljes gondoskodás törtéink. Lássuk most, hogyan dönti meg a terv nagykapitalisták gazdasági hatalmát, hogyan

vészi köztulajdonba a bankokat és kulcsiparokat, hogy áll a dolog „a kisajátítók kisajátításával“! A terv elsősorban is Állami Hitelintézet létesítését írja elő, hogy azután „mindazokat a részvényeket erre az intézetre ruházzák át, amelyeknek átvétele szükséges ahhoz, hogy teljes befolyást biztosítsanak számára a hitelmonopóliumot jelenleg együttesen élvező nagy bankszervezetek vezetésében... A szükséges részvények megszerzése vagy egyszerű átruházással vagy közérdekből végrehajtott kisajátítással történik. A *kártalanítás* az Állami Hitelintézetet terheli“ (u. o. Népszava 1934. I. 10).

E terv bírálatára sokak számára talán elegendő is volna idézni L. Delsinne-t a „Peuple“ 1933. dec. 1-i számából, aki szerint „a tervet nehézipari és pénzügyi körök szimpátiával fogadták“, mindamellet három rövid megjegyzést a magunk részéről is hozzá akarunk fűzni.

1. Ez a kártalanításos kisajátítás nem egyéb, mint a fentebb említett, a Hitler, Mussolini és Roosevelt által végrehajtott állami szanálása a bajbajutott bank és ipari vállalatoknak.
2. Bármily nagymérvű ilyen kisajátítás sem érinti a kapitalista társadalom struktúráját, aminthogy a vasút, posta, stb. állami kezelése nem jelenti a szocializmus kezdetét, sem az, ha „közérdekből“ pl. vasútépítés, városrendezés vagy akár telepítés céljaira is történnek „kisajátítások“, mindaddig, amíg az állam szerepe és az osztályokhoz való viszonya ugyanaz marad.
3. E kisajátítás csak a *tőkemozgást* a profit irányába segítené elő, azt,

hogy a válság következtében éppen a nagyiparok üzemeik kapacitásának kihasználatlansága folytán kellő rentabilitást elérni nem tudván állami segítséggel mobilizálják beinvestált tőkéiket a magángazdasági szektorban való elhelyezkedésbe, amelyeknek „növekvő produktivitásáról és növekvő rentabilitásáról“ (Népsz. I. 10) is gondoskolni kíván a terv, — vagy külföldi értékekbe való vonulásba, amelyek bántatlanságát a terv kifejezetten előírja. (u. o.).

Azonban legyünk igazságosak: a terv nemcsak a kis- és nagykapitalistákról kíván gondoskodni, hanem mindenkiről, aminthogy a POB pártvezetősége a tervelfogadó kongresszus után „felhívási intéz, nemcsak a munkásosztályhoz, hanem *minden társadalmi osztályhoz*, amelynek tagjai a gazdasági nyomorúság következtében szenvednek. (Felszólít minden jóakarátú embert *párt és felekeseti* különbségre való tekintet nélkül, hogy csatlakozzon ehhez az akcióhoz.“ (Népsz. 1934. I. 6.) És de Man, aki valamikor éppen a POB-nak a klerikálisokkal szemben elfoglalt toleráns álláspontja miatt volt ellenzékben, mintegy dokumentálni akarván, nem a „marxista pártegyház“, hanem az anyaszentegyház kebelébe való megtérését, kongresszusi beszédében még külön ki is hangsúlyozza: „Az eszme nevében kell azokhoz fordulnunk, akik ma ellenséges pártokhoz tartoznak. A liberálisokat, nem a pártot, hanem az embereket, közreműködésre szólítjuk fel. Elmehetünk az őszinte katolikusokhoz

és megmondhatjuk nekik, hogy munkatervünkben a pápai enciklikák gondolatai is megvalósulnak“ (Népsz. I. 6). S ha már most a terv megadja az egyháznak is, ami az egyháze, joggal felvetődik a kérdés, hogy mit kíván nyújtani a terv — a munkásságnak. De Man fenti beszédében megemlékezik a munkanélküliekről: „A mai rendszer válságából új helyzet támad. A munkanélküliséget állandósítja és a proletárság negyedik rendjén kívül megteremti az ötödik rendet, a munkanélküliek rendjét. Az a veszedelem fenyeget bennünket, hogy a szervezett munkásosztályon kívül olyan társadalmi réteg keletkezik, amelynek érdekei nem azonosak a még rendszeresen dolgozó munkások érdekeivel“ (u. o.). Minthogy éppen ennek a veszedelemnek, már t. i. a munkanélküliséggel járó radikalizálódásnak a megakadályozására készült a terv, természetesen, hogy a tervben magában a munkanélküliekről, a munkanélküli segélyről, a munkanélküliség intézményes gazdaságpolitikai megszüntetéséről egy szó sincsen. De Man azonban legalább az élőbeszédben nem hunyhat szemet az előtt, hogy a „munkanélküliség következményeit (a munkásság kettészakadását) a munkanélküliség megszüntetésével kell elhárítani“ (Népsz. I. 6.). Pszichológiai elméletéhez híven azonban a probléma megoldását nem gazdasági, hanem erkölcsi és lelki síkban látja. „A munkanélküliek körében terjeszteni kell azt a gondolatot, hogy a munkanélküliség merénylet a józan ész ellen és ezért kell eltűnnie“ (u. o.). Nem

sokkal biztatóbbak azonban a munkában levő munkások számára tartogatott tervek sem: lényegesen kevesebbek, mint akár a Carta del Lavoro, akár a hitleri 25 pont vagy a Roosevelti munkakódex Ígéretei és amellet lényegesen könnyebb meg nem tartani őket amazokéinél. Mindössze két pont foglalkozik kifejezetten munkáskérdéssel, a „Terv általános célkitűzései“ 4. és 8. pontja: 4. „Munkapolitika, amelynek célja a munkaidő leszállítása és a bérek *szabványosítása* munkaszerződési hivatal felállítása útján: a szakszervezetek törvényes (ismerése, paritásos döntőbíróóságok, kollektív szerződések, bérminimum megállapítása.“ 8.: „Olyan szociálpolitika, amely a költségvetési *fölöslegek* felhasználásával megalkotja a társadalmi biztosítás teljes szervezetét *az alkalmazottak és a munkáltatók kellő hozzájárulásaira* építve“ (Népsz. I. 12). Mi ebben a szocializmus vagy legalább is az új társadalomra való törekvés, — nem is kérdezzük. A szociálpolitikának ez a programja, amely a kapitalista gazdálkodás fölöslegeire épít a válság kellős közepén még a jövőbeli kilátásokat illetőleg is rosszhiszeműségre vall és egyszerűen elárulja, hogy semmi egyéb, mint kapitalista szociálpolitika, a polgári társadalom olyan manővere^ amely úgy ad, hogy elvesz és amellet letartja, elaltatja az ellenszegülő erőket. Nem nehéz ezt az elaltatási szándékot az egész tervből kiolvasni, de aki nem tudná, annak de Man nyíltan is megmondja; „Ily körülmények között (ha t. i. minden figyelem a

tervre koncentrálódik) azt hiszem, hogy az egységfront kérdése magától el fog tűnni“ (Varga—Bericht). De beszél ő világosabban is: „Mit tudnak a szélsőbaloldaliak a terv ellen vetni! Hogy egy vegyes gazdaságot készítünk elő! Erre csak azt felelhetjük, hogy mi Belgiumban ott kezdjük a vegyes gazdaság megteremtését, ahol ők odaát abbahagyták“ (u. o.). És hogy teljes legyen a meggyőzés, a terv leszögezi: „A Szociális Kutatások Bizottsága, részletesen mérlegeli ezeknek a célkitűzéseknek a megvalósíthatóságát és kidolgoz egy *ötéves tervet*, amelynek alapján a belső fogyasztóképesség legalább 50%-o« emelkedését három év alatt, 100%-os emelkedését öt év alatt el lehet érni“ (Népszava 1934. I. 12.) N. B. *nem* anno 1934-től, hanem majd *akkortól* kezdve, öt év alatt, amikor a belga szocialista párt „minden alkotmányos eszközzel“ folytatott küzdelemmel „minden jóakarató ember támogatásával, párt és felekezeti különbség nélkül“ (Népsz. I. 6.) a kormányra, illetve (bocsánat) a hatalomra kerül.

Viszont helytelen volna ezt a tervet, mint utópiát tekinteni. Sok tekintetben nagyon is a *jelent* foglalja magában és pedig a tényleges helyzet pszichológiai lecsapódását, tükröződését a demagógia prizma j:ln keresztül. Mert pl. a terv büszkesége, a baloldali manőver főoszlopa, a vegyes gazdaság rendszere már ma virágjában van Belgiumban. A Belga Munkásbank (BBT) és a kapitalisták birtokában levő közös textilvállalatok, bányák, építő-

vállalatok, vegyigyarak, sőt gyarmati vállalatok, amelyeknek a részvényeit a tőzsdén jegyzik és amelyek igazgatóságában a szociáldemokratapárt, szakszervezetek és szövetkezetek vezetői együtt ülnek a belga fináncőke nagyjaival, ideális megvalósulását mutatják a vegyes gazdálkodásnak. És ebből a szempontból egyáltalán nem megokolt az a pánik, amelyet a fentemlített Belga Munkásbank márciusban bekövetkezett összeomlása és az állam által végbevitt szanálás formája kiváltott. Ellenkezőleg: a terv megvalósulásának igen gyors és frappáns etappejét kell látni benne: azzal, hogy a belga kormány a szanálás céljaira a szövetkezeteknek 150 millió frank kölcsönt nyújtott, azzal, hogy ennek ellenében a párt és szövetkezetek összes ingó és ingatlan vagyonát, a brüsszeli, genti és a többi ipari centrumok büszke „népházait“ zálogként lefoglalta és pénzügyi tevékenységük fölött ellenőrzést gyakorol, — mindezzel megvalósította a „hitelélet és kulcsiparok“ egy jelentős részének társadalmasítását.

S ezen a ponton már mutatkozik is a terv előnye: ugyanazt, amit a német és osztrák burzsoázia csak puccsal és fegyverrel tudott elérni, t. i. a munkásintézmények vagyonának „nacionalizálását“, a belga burzsoáziának, a de Man-alkotta terv útmutatásai szerint, sikerült békésen, vér és vas nélkül, egyszerű pénzügyi operációval véghezvinni.

A Belga Bunkásbank bukása tehát nem „élő cáfolat“ a de Man-i tervre, mint ahogy sokan még a baloldalon is felfogják, hanem *igazolása*. És egy-

ben útmutatás arra a francia, holland, dán, magyar szociáldemokratapártok részére, melyek szintén hozzáfogtak, hogy megalkossák a maguk „munkaterveit“, hogy hogyan kell elébemenni a fasizálódásnak és beágyazni magukat szellemi és anyagi javaikkal a fasiszta kapitalista államtestbe, úgy, hogy legfelsőbb vezető rétegeik ne csak pozícióikat, hanem tekintélyüket és kormányposszibilitásukat a burzsoázia és proletariátus előtt egyaránt megőrizték.

PRELÚDIUM

A MAGYAR SZOCIÁLDEMOKRATA MUNKATERVHEZ

A magyarországi szociáldemokrata mozgalom ideológiájában sokkal több a külföldi elem, sem-hogy mindössze a belső és külső eszmeáramlatok kölcsönhatásáról lehetne beszélni; ez azonban csak annyit jelent, hogy a munkásmozgalom, amelynek bázisát a kifejlődő kapitalizmus teremtette meg, a maga gyakorlata számára az elméletet nem önmagából, belső erőinek szellemi vetületeként hozta létre, hanem a gyakorlat igazolására a külföldről készen kapott elméleti formákat alkalmazta. Ugyanakkor azonban a magyarországi kapitalizmus kialakulásának és fejlődésének félreismerése, a mezőgazdaság átkapitalizálódásának, a belső tőkemozgás és akkumuláció folyamatának fel nem ismerése irathatja csak többek között pl. Garami Ernővel

1897-ben, hogy „ez az ipar, amelynek alig három évtizedes múltja van, lényegében a külföldről és külföldiek által — főleg Ausztriától és Németországból — behozott és életrehívott“ (Ernst Garami: „Der Sozialismus in Ungarn“, Sozialistische Monatshefte 1897. VIII. 425. o.), megnyitván ezzel a lehetőséget mindama gondolatmenetek számára, melyek végső konklúziójakép a kapitalizmus, s ezzel a szocializmus is, mint idegen népi ügy szembeállított a kompakt és nem osztályokra tagolt magyarsággal, hogy nemzeti felmentvényt adjon minden üldözés és elnyomás számára. A kényelemszeretet vagy elméleti elmélyülésre való képtelenség ilyen módon sokszorosan fizettette meg önmagát, hogy végeredményben azután a külföldi ideológiai alakulások minden mozzanatára belső szükségyszerűség nélkül reagálni kényszerülvén a konfüziók, értelmetlenségek és ideológiai összevisszaságok bő forrásává válják. Ez azonban még a kedvezőbb eset; a súlyosabb helyzet akkor következett el, amikor a külföldi gyakorlati motívumok nyomán keletkezett ideológiai változások sematikusan itt is leutánoztattak s ezzel esetleg, szubjektív jóhiszeműségek feltételezése mellett, objektív ámulások és kezdődő vagy folyamatban levő küzdelmek egyenes hátbatámadásai történhettek meg. Viszont igen találó példákat mutat fel a magyarországi munkásmozgalom története abban az irányban, hogy mialatt a fölületen ez az ideológiai alkalmazkodás a német és osztrák szociáldemokratápartok elméleteinek, programjainak és straté-

giájának elsajátítására való törekvésben nyilvánult, ugyanakkor a lényegyet tekintve, a mélyben az angol munkásmozgalom elméleti és gyakorlati tényei „termékenyítették“ a magyarországi munkásmozgalom talaját. S ez a parallelizmus, amely különböző formákban szinte végig észlelhető, könnyen érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy ez a talaj tulajdonképpen kezdettől fogva a reakció és opportunizmus iszámára volt kedvező, részben, mert sikerült az osztályok szembenállását vallási, nemzeti, faji, stb. lepelbe burkolni, részben, mert az industrializálódás spekulációs keretek közt indult, amelynél az osztrák és cseh fejlettebb ipar árnyékában a profitot nem az üzemekben álló munkások által termelt értéktöbbletek közvetlenül adták, hanem az egész alsóbbosztálybeli lakosság, akár a mobiltőke „szerecsés“ tranzakciói, akár állami koncessziók vagy speciális adópolitika révén. Amit tehát az angol munkás számára a kezdődő extraprofit lehetővé tett, hogy a fabianizmus távoldartsa tőle a marxizmust, ugyanúgy a magyar munkás nem élvén a nagyipar, a munkás számára biztos talajt adó, mert munkaereje döntő faktor voltát kétségtelenül mutató atmoszférájában, bár német és osztrák mintára, ahonnan az első ösztönzést nyerte, Marxra esküdött, végeredményben azonban az első ideológiai formálódást a galileizmustól, vulgarmonizmustól, naturalizmustól kapta. Ha nem is közvetlenül és sok egyéb okból is, de ezzel függ össze a párt és szakszervezet elválaszthatatlan felépítése is, amely megint csak

inkább tartja a rokonságot az angol, mint a német vagy osztrák szervezeti felépítéssel.

Az ideológiai függőség mértékére még jellemzőbb a magyarországi szociáldemokratapárt agrárprogramjának a sorsa. „A magyar párt sokáig nem jutott abba a helyzetbe, hogy agrárprogramot alkosson“ — írja Mónus Illés az „Agrárkérdés” bevezetésében (3. o.), holott mi sem természetesebb, mint hogy abban a Magyarországon, amelyben Garami Ernő már 1897-ben nagyarányú parasztsztrájkokról és arról számolhat be, hogy „lassankint a városi elvtársak is észreveszik, hogy a magyarországi szociáldemokrácia súlypontja nem az ipari, hanem a földmunkásoknál keresendő*” (I. m. 429. o.), a szociáldemokratapártnak agrárprogramja legyen. Mónus szerint az egyik akadálya az agrárprogram megalkotásának elméleti kérdés, „a mezőgazdasági nagyüzemek és a kisüzemek sokat vitatott kérdése volt“ (u. o.), amivel szinte döntőbb bizonyítékot szállít az ideológiai tartalmatlan függőség számára, amennyiben a David—Bernstein—Kautsky-féle probléma megoldását magyar viszonylatban még csak meg se kísérelték, hanem ehelyett várták a vita eldőlését, hogy a készlet alkalmazhasák, mint azzal a mentegetőzéssel, hogy „külföldi testvérpártjainknak sem volt agrárprogramjuk“ (I. m. 4. o.). A magyar agrárprogram tehát csak akkor készült el, „miután az osztrák, német, finn, csehszlovák és angol elvtársak is megalkották új agrárprogramjukat“ (u. o.), a sors iróniájaként-e

vagy éppen azzal a lényeggel, hogy ez az agrárprogram nem a szocializmust készíti elő, még csak nem is „a földjáradéknak a társadalom számára való visszaszerzését célozza a falusi és a városi lakosság (tehát nem proletariátus) érdekében“ (u. o. 8. o.), hanem a válságbajutott agrárkapitalizmus szanalásának módozatait írja elő, illetve javasolja. Mert az új földreform követelésének címe alatt mi egyebet jelenthet „a magántulajdonban levő nagybirtok 500 holdat meghaladó részének kártérítés ellenében való kisajátítása“ (1. pont), (hogy e program-pontnak kizárólag csak szólam jellege volt, nem pedig ökonómiai, technikai, pénzügyi elgondoláson alapult, arra' bizonyíték, hogy az agrárprogramot elfogadó 1930.-Í pártgyűlés az izzó *hangulatra* való tekintettel a tervezet 500 holdját ott mindjárt 200 holdra korrigálta) s viszont ugyanakkor „a közcélú mintagazdaságoknak e kisajátítás alól való mentesítése“ (5. pont), mint az agrártőke mozgásának felszabadítását a profit irányában, a mezőgazdasági proletariátus terhére egyfelől, azzal, hogy a reform örve alatt a prosperáló mezőgazdaságok mintagazdaságokká nyilvánítatnak, a rossz minőségű, túlterhelt földek pedig az igénylők nyakába varratnak, — és a kulákság megerősítését és terjesztését másfelől ama követeléssel, hogy a belső telepítés címén földhöz akarja juttatni a gazdasági akadémiát végzeteket. (Agrárkérdés 10. o.)

Ez a példa — hasonlókat tetszésszerinti számban produkált a MSzDP mozgalom — egyúttal vilá-

gosan feltünteti azt is, hogy az ideológiai függőség nem vontató az 1903.-i pártprogram elvi kijelentése 4. pontjaiban formulázott nemzetköziség kategóriájába; mert igaz ugyan, hogy e nemzetköziség a párt gyakorlati tevékenységében (többek között külpolitikájában) nem igen nyilvánult meg, de viszont az ideálképzés pszichológiai hatásainak és bizonyos keleti kérdések kézenfekvő feleleteinek ellensúlyozására használt felületi jelenségeknek (a „vörös Bécs“) kiaknázásával bőségesen pótolgatott. De éppen e ponton kezdődött el az ideálképzés funkciójában legerősebben a válság, amikor a hitlerizmus és íeimwehr-fasizmus győzelmével a kapitalista termelőrendbé beoltható szocializmusok illúziója szertefoszlott. Történtek ugyan próbálkozások e gyakorlat zavartalan folytatására (a „Népszava“ Londont nevezte ki bizonyos községi választásokkal kapcsolatban „vörössé“ (1. „London vörös“, „Az új Bécs“, Népszava 1934. III. 15.) és a skandináv államok szociáldemokrata pártjainak, N. B., a svéd kormányelnöknek, a dán miniszterelnöknek és a norvég parlamenti elnöknek tanácskozásáról szóló kommunikék ismertetésében ezen államokat „vörös északként“ aposztrofálja (Népszava 1934. VII. 25.), de ezek az erőlködések annyira átlátszóak voltak még saját híveik szemében is, hogy kénytelenek voltak a nevetségesség vagy rosszhiszemű szándékos megtévesztés hatásának elkerülésére ezt az eljárat hamarosan megszüntetni. Ezáltal azonban annál erősebbé vált a poráz-vesztettség érzése, ami

csak teljessé tette azt a többoldalú dilemmát, melybe a MSzDP annak következtében, hogy „a társadalmi történések eseményei erősebbek voltak a mozgalomnál“ (Mónus Illés: Torzított kép. Népszava 1834. VII. 22.) belekerült. E dilemmák elseje, a párt objektív erőtlensége által felidézett veszély a német és osztrák pártok sorsára hideg úton jutást illetően, csak fokozta a kormánypolitikához való simulás tendenciáit, amivel viszont az amúgyis elnéptelenedett párt- és szakszervezetek további összezsugorodásának veszélye lépett előtérbe. Mert a tömegbázis szűkülése csak egy bizonyos pontig és egy bizonyos irányban jelent megkönnyebbülést: a szakszervezet számára a munkanélkülieknek anyagiakban a segélyek miatt, szellemiekben a radikalizmusuk miatt ballasztként ható terhétől való szabadulás, a pártszervezet számára pedig az, há a munkások akciót megalapozó vagy előkészítő szellemi tevékenységét intellektuellek és kispolgárok okoskodó, önmagába visszatérő dilettáns szeánszai váltják fel. A tömegbázis egy minimuma azonban nélkülözhetetlen. S egyidejűleg a külső és belső faszizmusok tömegbázis kergetésével megindul a MSzDP megszükkült tömegbázisának kiszélesítésére való akció: a faszizmusokhoz hasonlóan a kispolgárság irányában. A kispolgárság és munkásság megszerzése között azonban erős dialektikus különbség van: a munkásság a jövőt, a gyökeresen megváltozott jövőt, a kispolgárság pedig a válsághatásoktól megtisztított jelent akarja. Az egyik dinamikus, a másik

statikus álláspont, az egyik a meglévő felforgatása, elrontása, a másik a meglévő konzerválása, megjavítása. Világos, hogy az a párt lényegében kénytelen átállítani magát újabb befolyások érvényrejuttatására, mely tömegbázisát a kispolgárságban akarja megtalálni. E ponton kezdődik a „nem aktuálissá“ deklarálása az 1903-as pártprogram elvi részének, amelyhez magához is pedig legalább annyi szó férne, mint amennyit Marx szólott a gothai programhoz. (De minek ma vitatkozni azzal, mit maga a szociáldemokratapárt is nyugállományba helyezett) A kispolgárság számára ki kell küszöbölni mindenekelőtt az osztály nélküli társadalomra való törekvést. Amíg tehát a MSZDP 1903-as programja kimondja, hogy „nem új osztályuralmat vagy kiváltságot akar teremteni, hanem minden osztályt és kiváltságot el akar törölni s az embereket, nem nézve nemzeti, faji, vallási és nemi különbségeket, egyenlő kötelességek alapján egyenlő jogakká akarja és fogja tenni; a termelőeszközökben való magántulajdont, amely az egyenlőtlenséget okozza, meg fogja semmisíteni...“, addig az új cél: „a szocializmus megvalósítása, tehát egy olyan társadalom megteremtése, amelyben egyik osztály sem uralkodhat a másik fölött, amelyben az emberek felszabadulnak a termelőeszközök tulajdonosainak uralma és kizsákmányolása alól, amelyben az egyéni munkatulajdon mértékét meghaladó minden termelőeszköz a nemzet összességének tulajdonában van és a nemzeti jólét a nemzet minden dol-

gozó tagja között oszlik meg“ (Újvárosi Gábor: Hová, merre! 5. o.). Hogy mit ért „egyéni munkatulajdon mértékét meghaladó termelőeszközön“, azt világosan meg is magyarázza: „a kisbirtokosoknak maradjon meg a földje, a kisiparosnak a műhelye, meg a szerszáma, a kiskereskedőnek a boltja“ (u. o. 4. o.), — de adós marad a felelettel, hogy miért volna ez szocializmus, illetve a szocializmus olyan fogalmával állunk itt szemben, amelyben nem osztályok nincsenek, hanem a meglévő osztályok — a fentiek szerint a proletariátus és kispolgárság — nem uralkodnak egymás fölött; az osztályok békés egymásmellettségének, együttműködésének koncepciója lebeg itt, s így nyilvánvaló, hogy a-MSzDP *ennek* a szocializmusnak a megvalósítását nem a proletariátustól, hanem a kispolgárságtól várja: „A szocialista eszme megvalósítására a te millióstömegeidnek szervezett ereje van hivatva!“ (u. o. 14. o.) szól a kispolgársághoz Szeder Ferenc országgyűlési képviselő felelős kiadásában megjelent, a magyarországi szociáldemokratapárt eme hivatalosnak kinyilvánított röpirata.

A „végcél“ illetően megmásítását azonban nem tartja a MSzDP elegendőnek ahhoz, hogy a kispolgárság harci szervezetévé átépüljön, — szükségesnek látja annak a bizonytalanságba való kitolását is. Erre egyébként a demokrácia dilemmája is kényszeríti, nemcsak azért, mert a hitlerizmus és ausztrofasizmus uralomrajutásának körülményei mindenki előtt világossá tették a demokrácia érté-

két, hanem főleg a II. Internacionálé legutóbbi kongresszusi határozatának perspektívái miatt és konzekvenciáinak elkerülésére, amely ugyanis ki mondja, hogy csak demokratikus országokban harcol a demokrácia eszközeivel, — s így, ha nem akar letérni a legalitás útjáról, kénytelen a jelenlegi magyarországi uralkodó irányzatot mint demokratikusát akceptálni és a pártprogram szerinti „politikai hatalom meghódításának“ eszközeit, mindazt, „amely a proletárság jogérzetével megegyezik“, oly szűk korlátok közé szorítani, hogy nemcsak az 1921. III. paragrafusait kerüli el messziről, hanem még az osztályharc színterét is az üzemekből, uccáról és szántóföldekről a parlamentbe, törvényhatósági bizottságokba és egyéb közületekbe helyezi át. Mi sem természetesebb, minthogy e dilemma megoldásának kísérlete nem a valóságban, hanem a fogalmak átértékelésében, frazeológiában megy végbe. A MSzDP egyszerre? felfedezi ugyanis, hogy sem Németországban, sem Ausztriában nem volt demokrácia (Hová, merre! 12. o.); igaz ugyan, hogy a hivatalos álláspont szerint ez a demokrácia megvan Angliában, Dániában, a skandináv államokban, Ausztráliában, stb., általában ott, ahol vannak vagy lehetnek szociáldemokrata kormányok, mégis fenti röpirat azt a meglepő definíciót adja (anélkül, hogy halvány sejtelve volna arról, hogy ez a meghatározás egyedül a világ ama bizonyos egyhatodára vonatkozhatik csak), hogy „demokrácia csak ott van, ahol a tömegeknek nemcsak politikai

szabadságjogaik vannak, hanem ahol a politikai szabadságjogok a termelőeszközök társadalmi tulajdonával gazdaságilag is alá vannak támasztva (u. o.). Azaz: Németországban csak demokratikus szabadságjogok voltak, amelyekkel mellesleg a proletariátus nem tudott élni, de nem demokrácia. „Demokráciáról csak a szocialista társadalombari beszélhetünk“ (u. o.), vagyis a társadalmi folyamat a következőképpen alakul: 1. demokratikus szabadságjogok, amelyek birtokában meg lehet kísérteni „a gazdasági és társadalmi élet szocialista átalakítását“ (u. o.); 2. e kísérlet sikerülése, az eredmény, a szocializmus; 3. amelyben impliciten meg van a demokrácia. E gondolatmenet szerint nem fontos az, hogy szocializmus és demokrácia ezzel egybeeső fogalmakká válnak, viszont a demokratikus szabadságjogok bármilyen összességének vagy rendszerének semmi köze sem lesz a demokráciához; lényeges csak az, hogy a szocializmusért való harcot más célképzeteket, a demokratikus szabadságjogokért való harcot, ami megfelel a kispolgári szabad verseny világképnek és ideáliának; a létért való küzdelem egyenlő feltételei között történő, az érvényesülésre irányuló gáttalan és előítéletmentes erő kifejtés társadalmi koncepciójának.

A MSZDP kispolgárság felé fordulásának politikai és szervezeti motívumai mellett azonban vannak gazdasági alapjai is. Garami Ernő már jóval a világválság előtt, a háború utáni konjunktúra delelőjén, 1927 májusában rámutatott arra, hogy

Magyarországon a munkásmozgalom visszaesésének „objektív okai abban foglalhatók össze, hogy Magyarország ipara visszafejlődik“ (Garami Ernő: Kezdjük előlről, 5. o.) és amennyiben e visszafejlődés tart, illetve a kormány „iparellenes politikája“ érvényben marad, „lehetséges a magyar munkásmozgalom ilyen kipusztítása“ (u. o. 6. o.). Garami „elfordítja tekintetét e gyászos játéktól“ és biztat, hogy „higyjünk abban, hogy Magyarország újra rálép a normális ipari fejlődés útjára“ (u. o.). Hiú reménykedés lett volna ez a két év múlva kezdődött válság perspektívájában, ha t. i. Garami sematizmusával ellentétben a valóság nem volna dialektikus és ez a „visszafejlődés“ egyúttal nem lenne előrehaladás, koncentráció és akkumuláció, a tőke szerves összetételének magasabb fokot elérése, mely Marx által pontosan leírt helyzetből marxista a munkásmozgalomra vonatkozólag is marxi következtetéseket vonna le, nem pedig azt, amit Garami ajánl 1927-ben, hogy „mozgalmunk tengelyévé újra azt kell tennünk, ami oly hosszú időn át volt: a választójogért való harcot“ (u. o. 7. o.), vagy később, a válság „tanulásaiból merítve“ Mónus, hogy „a szocialista mozgalomnak és a szocializmusnak is szükségképpen meg kell változtatnia gyakorlati tevékenységét és ideológiáját“ (Mónus Illés: A szocializmus útja. Szocializmus, 1932; III. 72. o.), amennyiben „az általános, titkos választójog nemcsak a szociáldemokratákat erősíti, hanem a reakciós és a szocialistaellenes pártokat is erőforrá-

sokhoz juttatja“ (u. o. 71. o.). A szociáldemokrata pártoknak tehát nem azokra a rétegekre és osztályokra kell igényt tartani, amelyek a szocializmust akarják, hanem amelyek a demokratikus szabadságjogokat, így küszöböli ki a MSZDP érdekköréből pl. a munkanélkülieket (lásd Kertész Miklós: Gondolatok az új szociáldemokrata munkatervhez. Kihez szóljon az új munkaterv? Szocializmus, 1934. VII. 145. o.), sőt az egész ipari munkásságot, kivéve talán a közüzemi munkásokat, akiknek kiváltságos helyzetüknél fogva láncaikon kívül már van némi veszítenivalójuk (lásd Népszava 1934. IX. 18.-i számában a Tattersall-i „seregszemle“ leírását, melyben szó van „őstermelőkről“, „értelmi proletárokról“, „természetbarátokról“, „tisztviselőnőkről“, stb. csak éppen ipari munkásokról nem, jeléül annak, hogy ezek vagy nem voltak jelen e szociáldemokrata seregszemlén, vagy ha igen, éppen ezeknek a legummibotozásával és rendőrségnek átadásával kellett „a rendezőgárdának biztosítani szocialista öntudattal és fegyelemmel a gyűlés megbonthatatlan egységét“ vagy legalább, akik nem bizonyultak oly jó médiumoknak, mint a „Tungsram-Standard vállalat dinamikus hangszórói“, amelyek „*kifogástalanul* (aláhúzás a Népszavától) továbbították a be-
szédeket“) és érkezik el egyszerre és szükségszerűen a de Man-i munkatervhez és „minden társadalmi réteghez“, melynek egyesítése garancia Mónus szerint is a — szélsőség ellen. (Mónus Illés: A forradalmi erők helyzete Németországban. Nép-

szava, 1934. október 14.)

E platform megteremtése, a kísérletek annyi kudarca után, hogy a MSzDP a külföldtől való ideológiai függőséggel elvi alapra helyezze közismert gyakorlatát — azonban korántsem vet véget a dilemmáknak. A de Man-i munkaterv a kormánypoaszibilitás perspetívájában jött létre, a magyar munkaterv legfeljebb ha kormányvonatkozásban annyit jelenthet, hogy dokumentálni kívánja a meglevő kormány felé, hogy rossz politika volna annak részéről a szociáldemokrata mozgalmat német és osztrák „testvérpártjai“ sorsára juttatni. Hiszen, most, a „legnagyobb válság“ idején a szociáldemokratapárt emlékeztet a parlamentben arra a másik „legnagyobb válságra“, amikor „a háborús összeomlás után éppen a szocialisták mentették meg az országot az anarchiától, védelmezték a polgárok magántulajdonát a fosztogatókkal szemben és a bolsevizmus idején ők akadályozták meg a kilengéseket“ (Népszava 1934. V. 29.). Biztosítja a kormányt: „szándékaink építővoltáról“ (Népszava 1934. IV. 21.) és nem kell tartani a külpolitika delikát kérdéseiben sem tőle, hiszen „a pártnak régi követelése — változatlan követelése Magyarország külpolitikai helyzetének javítása és a békeszerződésben történt sérelmek békés orvoslása“ (u. o.). Ha tehát a de Man-i terv a kormánybuktató ellenzék gesztusában készült, a magyar terv gesztusa a kormánytámogató ellenzéké, s így már eleve eldöntött kérdés az, hogy „a munkaterv a párt kormányra-

kerülésének esetére, illetve a szocializmus megvalósításának idejére utal-e vagy a dolgozó rétegek életlehetőségeinek védelméért, megjavításáért vívandó harcunknak lesz-e útjelzőjel Az előbb elmondottakból logikusan következik, hogy mindennapos szakadatlan küzdelmünk új bázisát kell a tervben lefektetnünk“ (Kun Zsigmond: Reflexiók a munkatervhez. Szocializmus, 1934. IX. 258. o.).

Tehát még csak nem is reformáció, ahogy de Man nevezi, hanem „reformizmus, amely lényegében az úgynevezett mindennapi kérdésekkel szembeni állásfoglalás gyakorlatát jelenti“ (u. o). Ebben körülbelül mindenki egyetért, aki a MSzDP XXX. pártgyűlése 6. pontjaként előterjesztésre szánt „szocialista munkatervihez” hozzászólt. Belátók és megértők a kapitalizmussal szemben; hiszen: „Tudom jól, hogy a mai idők nem nagyon alkalmasak arra, hogy nagy dolgokat hozzanak tető alá, hiszen rettentő nyomorúság van“ (Peyer Károly parlamentben elmondott beszéde, Népszava, 1934 V. 24.), de a lezorított igényeket illetőleg mégis két irányzat áll szemben egymással. Az egyik, a Farkas István által „parlamentari elszólásként“ formulázott tétel, mely szerint a MSzDP csak a kapitalizmus kinövéseit akarja lenyesegetni, ami a régi iskola szociálpolitikai orientációját fejezi ki, — a másik a „modernebb“, a Mónus-féle, aki szerint a „kapitalizmus, mint termelési rendszer még nem jutott életének a végére. Előbb még feladatát teljesen el kell végeznie. Ő teremtette meg a nemzeti elválasztó

határokat, ő teremtette meg saját maga védelmére a militarizmust, neki is kell őket lerombolnia“ stb. (Válasz gróf Károlyi Imrének, 88. o.), mely kijelentés mögött az a sematikus gondolatmenet rejtekezik, hogy a szociálpolitika, a lenyesegetés csak még inkább életképesé teszi a kapitalizmust, tehát ellenkezőleg, a kapitalizmus belső ellentmondásán-*rk* nem útját kell állni, hanem inkább azok kifejlődését elősegíteni: így a kapitalizmus összeomlása elkerülhetetlen, s ami a fő: szenvedésteljes ugyan, de harc nélküli, automatikus. E szenvedésvállalásra vonatkozik egyébként de Man sajátos Mónus-i értelmezése is, mely szerint „nem lehetünk pusztán a gazdasági érdekek szocialistái. Kell, hogy az elvek és eszmék, az ideálok szocialistáivá legyünk“ (Ménus Illés, Népsz, 1934. IV. 20.). E kétféle elméleti felfogás egyébként elevenen él a szociáldemokrata mozgalom gyakorlatában is: az első a kapitalista válság leküzdésében a kapitalizmus oldalán való aktív részvételt, a másik a passzivitást, a tűrő érdektelenség megőrzését jelenti; s ha igazat is adnak kifelé az érdekeltek Szelrszárdi Lászlónak, hogy »a párt és a mozgalom... a tusakodásnak ebben az ádáz korszakában nein engedheti meg magának egyesek külön úton járásának ártalmas fényűzését“ (Szekszárdi László: Mi legyen a munkatervben? Népszava, 1934. V. 1.), mégis, a hozzászólások *mögött* az állásfoglalások különbözősége változatlanul s elhallgatván kivívhatatlanul és tisztázatlanul fennáll.

A tisztázatlanság természetes velejárója az olyan problémának, amelynek felvetése nem annak megoldását, hanem más valaminek az eltakarását célozza. Fokozódik a tisztázatlanság, ha tudatlanság éö rosszhiszeműség is jelen van. A marxizmust elvetni, mint de Man, Marxt többé nem aktuálisnak tekinteni, mint Mónus teszi (1. Népszava 1934. IV. 20.), — rendjén van; de Marx szavaival megalapozni akarni a de Man-i vegyesgazdálkodást, úgy, hogy Marx szavait meg rem érteni vagy tudatosan félremagyarázni, mint Kertész Miklós teszi, aki Marxnak e kijelentéséből: „Mi a közvetlen élet megújítására szolgáló munkatermékek személyes elsajátítását semmi esetre sem akarjuk eltörölni“ — azt veszi ki, hogy magántulajdonban akarja hagyni nem a közvetlen egyéni szükséglet kielégítésére szolgáló eszközöket, hanem a kisüzemi termelő-eszközöket (Kertész Miklós, Gondolatok az új szociáldemokrata munkatervhez. Szocializmus 1934. VII. 148. o.), — ez már, úgy látszik, túlmegy minden határon, mert még a Szocializmus is kénytelen leközoelni egy „egyetemi hallgató“ helyreigazító, Kertészt kitanító levelét. (Szocializmus, 1934. VIII. 225. o.)

A tisztázatlanságnak azonban vannak egyéb személyes okai is; így nyilvánvaló Kun Zsigmond hozzászólásában a PTOE, s ezzel a banktökéhez való intenzív kapcsolat kiütközése, amikor a de Man-i koncepcióval ellentétben kettéválasztja a nehézipar és banktöke szocializálását és kiveszi ez

utóbbi a társadalmasítás alól azzal a naiv kifogással, hogy „míg a bányákat, nyersanyagforrásokat, a földet, a gyárat is lehet nacionalizálni, úgy, hogy azok maradék nélkül kézbevehetőek, addig a bankoknál csak az épületeket, a belső berendezést, az esetleges ingatlanokat s durván mondva a készpénzállományt lehet megfogni, kézbevenni” (I. m. 260. o.) Igaz viszont, hogy az ipar szocializálása is, úgy látszik, a rentabilitásától tenné függővé, mert hiszen még a közüzemeket is megszüntetné, ha azok veszteséggel dolgoznak (u. o.) és ezek után nem csodálatos az sem, hogy túlhaladottnak tartja azt a követelést, hogy az adózást ne a munkavállaló réteg viselje (u. o. 259. o.). S ha meggondoljuk azt, hogy Mónus Ervin a svájci szociáldemokratapárt agrárprogramjának ismertetésében a következő négy főkövetelést állítja fel: 1. Az adósságtól mentesített birtokok szociális örökbérletekké való átalakítása; 2. az állami hitelszervezet létesítése; 3. a termelés mennyiségének szabályozása, vagyis tervgazdaság; 4. a külkereskedelem monopolizálása — és annak a reményének ad kifejezést, hogy „ha a magyarországi agrárviszonyok egyszer elérik a svájci színvonalat, minden bizonnyal ugyanezek a problémák és ugyanezek a célkitűzések fognak felmerülni“ (Mónus Ervin, Bern: Az agrárkérdés Svájcban. Adalék a szociáldemokrata munkatervhez. Szocializmus 1934. VI. 113. o.) — ugyanakkor, amikor mindezek a követelések csaknem szószerint nemcsak benne vannak Gömbös 95 pontjában, hanem azok részben már

meg is valósultak; — és ha Minor Róbert: „A pénzrendszer kérdése a munkatervben“ c. tanulmányában (Szocializm. 1934. X.), mintha csak Imrédy Béla pénzügyminiszter számára készített volna egy pénzügyi expozét („ne csináljunk se inflációt, se deflációt, hanem a pénz vásárlóerejét állandósítsuk, az árnívót, az indexátlagot stabilizáljuk“, stb.), úgyhogy a végén maga is észreveszi ezt és odairja: „mindezekkel nem a ma itt és más országokban uralkodó pénzrendszer helyességét kívántuk bizonyítani“ (310. o.), — akkor csak dicsérhetjük a következeteséget, amellyel a MSzDP Gömbös 95 pontjának hiányosságait akarja a készülő munkatervvel eltüntetni és ünnepélyesen hitet tesz a Vezér mellett, mondván: „A magyar munkásság szilárd elhatározottsággal törekszik majd ezentúl is arra, bogy valóra váljon mindaz, amit a miniszterelnök hangoztat“ (Népszava, 1934. X. 2.). Hogy a MSzDP igyekszik is ígérését megtartani, abban nincs okunk kételkedni. A baj csak ott van számára, hogy a MSzDP — nem a magyar munkásság.